

רוח מזרחית

גיליון מס' 6
אביב תשס"ח - 2008

האגודה הישראלית ללימודי המזרח התיכון והאסלאם (אילמ"א)
The Middle East & Islamic Studies Association of Israel (MEISAI)
الجمعية الاسرائيلية لدراسات الشرق الاوسط والاسلام

מרכז משה דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה
The Moshe Dayan Center for Middle Eastern and African Studies
مركز موشيه ديان لدراسات الشرق الأوسط وإفريقيا

תוכן העניינים

1	עידן בריר ושי זהר	דבר העורכים
4	דרור זאבי ואייל זיסר	ברכות
6		עת לחבוק
9	אסף דוד	ועת לחק מַחֲפֵק
		מאמרים
12	ישראל בן דור	מארס 1948 – דימויי הערבים ב"שעת השפל" של היישוב היהודי במלחמת העצמאות
18	אירית בק	ג'האד על גב סוס: התקשורת הערבית והמאורעות בדארפור
		קולנוע
20	אורלי ר' רחימיאן	דימוי היהודי והציוני בסרט האיראני ס'רַב ("עופרת")
		אינטרנט במזרח התיכון
25		אתר "סוני און-ליין"
27	מיכאל ברק	אתר הבית של מרכז "מדאר"
		האם ידעת ש...?
29	אביאל אטיאס	מחקר תאי גזע באיראן
		"זווית אחרת"
32	ח'אלד שופאת	לצאת לרחוב
		שירה מן המזרח התיכון
35	עפרה בנג'ו	אורְהָאן וְלִי קְנִיק
		ביקורת ספר – תגובה
37	גיל אייל	תגובה לאהוד טולידאנו
38	אהוד טולידאנו	מספר הערות לתגובת גיל אייל

המערכת

mizrahit@meisai.org.il

עידן בריר - עורך ראשי
אוניברסיטת תל אביב

mizrahit@meisai.org.il

שי זהר - עורך משנה
האוניברסיטה העברית בירושלים

sarielb@gmail.com

שריאל בירנבוים – עורך מדור קולנוע
האוניברסיטה העברית בירושלים

barmic@netvision.net.il

מיכאל ברק – עורך מדור אינטרנט במזרח התיכון
אוניברסיטת תל אביב

aviellea@gmail.com

אביאל אטיאס – עורך מדור האם ידעת ש...?
אוניברסיטת תל אביב

hadpe@walla.com

הדר פרי - עורכת לשונית
אוניברסיטת בר אילן

אלנה קוזניצוב - עיצוב גרפי ועיצוב עמוד השער
מרכז משה דיין, אוניברסיטת תל אביב

הוועדה האקדמית

פרופ' דרור זאבי
אוניברסיטת בן גוריון בנגב

פרופ' אייל זיסר
אוניברסיטת תל אביב

פרופ' אהוד טולידאנו
אוניברסיטת תל אביב

קול קורא

לשליחת רשימות ומאמרים לפרסום בכתב העת האלקטרוני

אנו קוראים לתלמידי מחקר, תלמידים לתואר הראשון, חוקרים ומורים באקדמיה ומחוצה לה (כולל כאלה שהכשרתם אינה בהכרח אקדמית), ולכלל בעלי העניין בתחום לימודי המזרח התיכון, האסלאם ותרבויות האזור, לשלוח אלינו מאמרים ורשימות לפרסום בכתב העת "רוח מזרחית".

כתב העת מארח מאמרים העוסקים בהיסטוריה על גווניה השונים, ובהיבטים תרבותיים בחיי החברות המאכלסות את אזורנו. אנו מבקשים לקדם באופן מיוחד מאמרי דעה העוסקים במצב קהילת המזרחנים הישראלית, וכן כאלה העוסקים בנושאים חברתיים, היסטוריוגרפיים ואחרים.

לצד המאמרים, כוללת "רוח מזרחית" גם מדורים העוסקים בנושאים מגוונים: קולנוע, מוסיקה, ספרות, סקירת ספרים ואתרי אינטרנט, תרגום תעודות ומסמכים ורשמים ייחודיים של ישראלים ממדינות האזור. כותבים המעוניינים לתרום רשימות למדורים אלה מוזמנים ליצור קשר עם עורכי כתב העת או עורכי המדורים הקיימים כדי לתאם את נושאי הכתיבה.

אנו פונים גם בקריאה לסטודנטים המעוניינים להצטרף לכתב העת כחברי מערכת ולערוך באופן קבוע מדורים שונים בתוכו, על-פי תחומי התמחותם ועניינם, ליצור עימנו קשר. תמורת העבודה במסגרת כתב העת תוענק לחברי המערכת חברות שנתית באילמ"א, על כל המשתמע מכך.

יצוין כי פרסום בכתב העת מותנה בהצטרפות לאילמ"א (למידע נוסף על הצטרפות לאגודה, ראה עמוד הבית: <http://www.meisai.org.il>).

היקף מאמר – עד 2000 מילה.
היקף רשימה (גם במסגרת מדור) – עד 700 מילה.

אנא הגישו מאמרים ורשימות על-פי הנחיות הכתיבה של "המזרח החדש" המפורטות באתר אילמ"א בכתובת: <http://www.meisai.org.il/images/stories/ru.pdf>.

את ההצעות יש להעביר אך ורק כצרופה (Attachment) להודעת דוא"ל שתישלח לכתובת mizrahit@meisai.org.il, כאשר בשורת הכותרת (Subject) יצוין "רוח מזרחית". יש להקפיד ולדרוש אישור קבלה על הצעתכם. רק הצעות שתענה עד **1 ביולי 2008** תוכלנה להיכלל בגיליון הקרוב (מס' 7).

© 2008 כל הזכויות שמורות ל"רוח מזרחית"
אילמ"א – האגודה הישראלית ללימודי המזרח התיכון והאסלאם
מרכז משה דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה

כללי הציטוט הרגילים חלים על תוכן הגיליון בשלמותו.
על הכותבים לקבל אישור בכתב ממערכת כתב העת לפרסום חומר מן הגיליון באכסניה אחרת.
כל צילום, שכפול, העתקה, השאלה, הפצה והעמדת הגיליון לרשות הרבים (באופן מודפס או אלקטרוני), מחייבת אישור בכתב ממערכת כתב העת.

דבר העורכים

בחורף 2005 פורסם הגיליון הראשון של כתב העת "רוח מזרחית", אשר כדבריו של עורכו ומייסדו אסף דוד, נועד להיות ביטאונה המקוון של החברה המזרחית הישראלית (שמאז שינתה את שמה ל"אגודה הישראלית ללימודי המזרח התיכון והאסלאם" – אילמ"א). מטרתו של ביטאון זה הייתה להיות בבחינת "אחיו" הקטן והדינאמי של כתב העת הוותיק "המזרח החדש" וגיליונותיו הראשונים הוכיחו כי בהחלט יש מקום לשאיפה שכזו. כחלק מן השינויים שעברו על החברה המזרחית הישראלית בתהליך הפיכתה לאילמ"א, הוקפא פרסומו של כתב העת מאז גילונו החמישי, בחורף 2007. למרבה השמחה, חברו מרכז משה דיין ואילמ"א ונענו לרחשי הקהל, כפי שבאו לידי ביטוי בדיון שהתנהל במסגרת "הבמה הפתוחה" באתר האינטרנט של האגודה, ואשר, בתמיכתם, אפשרו את הוצאתו המחודשת לאור של כתב העת.

בגרסתו החדשה, ננסה אנו, כעורכי כתב העת, לשלב ישן וחדש על-ידי שמירת ייחודו של הפרסום בגלגולו הקודם לצד שינויים וחידושים בצורה ובתוכן. "רוח מזרחית" תצא מעתה ואילך בצורה תקופה וסדירה יותר ובהיקף מצומצם מבעבר. ברוחו של הפרסום המקורי, גרסה זו תבקש גם לארח מאמרים העוסקים בהיסטוריה על גווניה השונים, בהיבטים תרבותיים בחיי החברות המאכלסות את אזורנו, בדגש על מאמרי דעה ומאמרים היסטוריוגרפיים קצרים. כבעבר, לצד המאמרים, תכלול "רוח מזרחית" גם מדורים אשר יעסקו בנושאים הבאים: קולנוע, ספרות, סקירת אתרי אינטרנט, תרגום מסמכים ומאמרים וכן רשמים ייחודיים של ישראלים ממדינות האזור.

שאיפתנו היא לקדם פרסומים פרי עטם של כלל בעלי העניין בתחום לימודי המזרח התיכון, האסלאם ותרבויות האזור. בהיותנו תלמידי מחקר שניתן להם הכבוד לרשת את המפעל המפואר של "רוח מזרחית" ולשמש כעורכיו, נשמור מקום מיוחד לתלמידים לתארים מתקדמים כעורכי מדורים בכתב העת. זה המקום להודות לשריאל בירנבוים, מיכאל ברק, אביאל אטיאס והדר פרי אשר היו הראשונים להרים את הכפפה ולהירתם למפעל. אנו תקווה כי רבים אחרים יבואו בעקבותיהם ויתרמו לעשייה.

ראשיתו של הגיליון המונח בין ידיכם בברכות. כלל המברכים הינם אנשים שחשיבותם ל"רוח", בעבר ובהווה, גדולה ביותר. ראשונים לברך פרופ' דרור זאבי, נשיא האגודה הישראלית ללימודי המזרח התיכון והאסלאם ופרופ' אייל זיסר, ראש מרכז דיין באוניברסיטת תל אביב, אשר לקחו את היוזמה, העמידו את המשאבים ההכרחיים ונתנו את הדחיפה הראשונה בתהליך הסרתה של "רוח מזרחית" מן המדף ורענון האבק מעליה. הבא אחריהם לברך, אסף דוד, הוא למעשה אביו-מולידו של פרויקט "רוח מזרחית"; "הרוח החיה" מאחורי הרוח המזרחית, אשר הפך את הפקת הביטאון מרעיון למציאות. במהלך חייו הקצרים, קצרים מדי, של כתב העת תחת עריכתו – חמישה גיליונות בלבד – הפכה "רוח מזרחית" מביטאון לכתב עת לכל דבר ועניין, אימצה סטנדרטים מרשימים וצברה קהל קוראים נאמן ורחב. כבוד מיוחד הוא לנו שלמרות הפסקת פרסומו של הביטאון, נרתם אסף לסייע לנו במלאכת ה"החייאה" וניאות לתרום לגיליון זה לא רק ברכות אלא גם מאמר קצר פרי עטו, המשלים במידה רבה את דברי הברכה, וקורא לכלל חברי קהילת המזרחנים בישראל לנצל את רוח מזרחית ואת שאר פעילויותיה של אילמ"א וליצור שיח קהילתי פורה ומפרה לטובת הקהילה ולטובת הזירה הציבורית הישראלית בכלל.

פרק המאמרים, "האקדמי" יותר, של גיליון זה נפתח במאמרו של ד"ר ישראל בן דור מאוניברסיטת חיפה, המטפל בייצוגי דמותו של הערבי במה שהוא מכנה "שעת השפל" של שיא אירועי מלחמת העצמאות בשנת 1948. נדמה כי על-אף העובדה שהמאמר עוסק בראשית ימיה של

המדינה, בתקופה של מציאות שונה מכל בחינה כמעט, יש בו כדי לתרום רבות להבנת הרקע להיווצרותו של השיח הרווח במדינה במידה לא מבוטלת עד ימינו ולייצוגי הערבים המוכרים לכולנו בתקשורת ובזירה הציבורית מן ההווה. המאמר השני, פרי עטה של ד"ר אירית בק מאוניברסיטת תל אביב ומהאוניברסיטה הפתוחה, שופך אור על "החור השחור" של הכיסוי התקשורתי הערבי את סוגיית דארפור ואת המלחמה העקובה מדם המתחוללת בין מוסלמים בליבה של מדינה ערבית וכל זאת מבלי לקבל זמן מסך בערוצי החדשות הלווייניים בעולם הערבי. הטענה היא כי אנשי החדשות הערבים מערבים עמדות פוליטיות עם סיקור חדשותי והתוצאה של כך, בשילוב תיאוריות הקונספירציה הרווחות והטלת האשמה על המערב ועל הקולוניאליזם המערבי בחוליהן של החברות הערביות, היא סיקור דל ומסורס של אירועי דארפור במדיה הערבית ונחיתות ניכרת של האחרונה מול המדיה המערבית.

פרק המדורים של גיליון זה נפתח גם הוא ברשימה שעניינה ייצוגים ודימויים תקשורתיים. רשימתה של אורלי ר' רחמיאן מאוניברסיטת בן גוריון בנגב, במסגרת מדור הקולנוע בעריכתו של שריאל בירנבוים, עוסקת בנושא ייצוגי היהודי והציוני בסרט האיראני "סֶרְב". נדמה כי קשה יהיה להפריז בחשיבות וברמת העניין המיוחסות לייצוגים תקשורתיים של מיעוטים בכלל ושל היהודים בפרט, בתקשורת החזותית האיראנית (כמו גם ביתר מדינות המזרח התיכון). ייצוגים אלה משקפים במידה מסוימת הלכי רוח חברתיים כלפי בני המיעוטים אך במידה רבה יותר הם מעצבים את הלכי רוח אלה. ייצוגי היהודים בסרט סֶרְב, מגלה לנו תמונה מעניינת ודואלית, גם אם לא בלתי מוכרת ממרחבים אחרים ומזמנים אחרים במזרח התיכון, של יהודים החשובים כחלק אינטגרלי ואורגני של החברה האיראנית מחד, ובה בעת כנטע זר ומנוכר, הנחשד תמיד בשיתוף פעולה עם גורמים ציוניים וישראלים.

הרשימה הבאה, פרי עטו של מיכאל ברק מאוניברסיטת תל אביב, במסגרת המדור הסוקר אתרי אינטרנט במזרח התיכון שבעריכתו, מורכבת למעשה משתי סקירות: הראשונה, של האתר "סוני און-ליין", אתר המתיימר לייצג את הקהילה הסונית האיראנית, פותח בפנינו צוהר שדרכו ניתן ללמוד על התמודדותו של מיעוט דתי נוסף באיראן עם הדומיננטיות והדחיקה מצד הרוב השיעי. הסונים באיראן מנסים מצד אחד לפנות החוצה, אל אחיהם הסונים ברחבי המזרח התיכון כקהילת מיעוט היודעת כי במסגרת האזורית הרחבה היא נמנית על קהילת רוב גדולה ומצד שני, מפנים את דבריהם – את ה"דְעָנָה" – פנימה, לתוך החברה האיראנית השיעית, בניסיון "לשווק" את הסונה. הסקירה השנייה, של אתר הבית של המרכז הפלסטיני לחקר החברה הישראלית ("מרכז מדאר") מגלה לנו את הצימאון לידע ולנתונים מהימנים ו"אובייקטיביים" על ישראל בחברה הפלסטינית ובעולם הערבי בכלל. ידוע זה זמן רב כי חלקה הארי של העיתונות הערבית מתהדרת בעמודים המביאים מאמרים מתורגמים מן העיתונות הישראלית, אך מעניין במיוחד לעמוד על קיומו של מרכז מחקר פעיל ושאפתני ברמאללה המבקש לחשוף את הציבור הערבי לא רק לעמדות הפוליטיות של "הישראלים" – ה"אחר" האולטימטיבי בעבורם – אלא גם למיתוסים והסמלים המכוננים שלהם ולמושגי היסוד בתרבותם.

מדור חדש נוסף הינו "האם ידעת ש...?" בעריכתו של אביאל אטיאס מאוניברסיטת תל אביב הכולל בגיליון זה רשימה פרי עטו המשביה אותנו את המרחב האיראני ובוחנת את מאמץ המחקר האיראני בתחום תאי הגזע העובריים. תחום מחקר קונטרברסיאלי זה, המעורר גלים וסערות במערב עקב הבעייתיות המוסרית והדתית הכרוכה בו, אומץ באיראן, בלוויית פסקי הלכה אסלאמיים המתירים את המחקר ואת העיסוק בו מבחינה שרעית והוא הולך ומסתמן ככפ נוסף במאמץ האיראני המשולב לזכות ביוקרה מדעית ומחקרית בעולם, דווקא בתחומים הנתפסים

כבעייתיים ורגישים במיוחד.

המדור הבא, המארח את אתר האינטרנט "זווית אחרת", פרויקט בן שנתיים של אחד מאיתנו (עידן בריר) ושל שאול לוי מאוניברסיטת תל אביב, מבקש לחשוף את הקורא בכל גיליון למאמר המתורגם במלואו מערבית והמצויג, כשם המדור והאתר, זווית אחרת בחשיבה הערבית בת ימינו. בגיליון זה מובאת רשימתו של איש האקדמיה התוניסאי ח'אלד שופאת, שלנוכח אירועי הלחם במצרים בשבועות האחרונים, מבכה את האדישות של הרחוב הערבי כלפי השחיתות, הנפוטזים והדקדנטיות של הזירה הפוליטית והכלכלית בעולם הערבי וקורא לציבור לצאת לרחוב ולומר את דברו בקול רם, בטענה שרק כך יבוא שינוי. גם המדור האחרון בגיליון זה, עניינו בתרגום: מדור השירה, חידוש נוסף ב"רוח מזרחית" החדשה, מביא את קולם הייחודי של משוררים מרחבי המזרח התיכון ואת מבטם הלירי על החברה והמציאות בהן הם חיים ויוצרים. בגיליון זה מובאת רשימתה של פרופ' עפרה בנג'ו מאוניברסיטת תל אביב הסוקרת את חייו המשורר אוּחְקָאן וְלִי קִנִּיק, מענקי השירה התורכית של המאה העשרים. לצד הרשימה מובאים שני שירים ראשונים פרי עטו הרגישה אך החדה של וְלִי והשאיפה היא להמשיך ולהביא בגיליונות הבאים עוד משירתו, כמו גם בתי שירה של משוררים אחרים מן האזור.

את הגיליון חותם חוב קטן בדמות תגובתו של פרופ' גיל אייל מאוניברסיטת קולומביה לרשימת הביקורת של פרופ' אהוד טולידאנו מאוניברסיטת תל אביב על ספרו "הסרת הקסם מן המזרח", אשר התפרסמה בגיליון 5. מכיוון שרשימות כאלה הן, מטבען, אותה "רוח" במפרשיו של פרויקט דוגמת זה, ובשל רצוננו לעורר שיח אמיתי וערני בתוך הקהילה המזרחנית הישראלית, מצאנו לנכון להציע את זכות התגובה על התגובה לפרופ' טולידאנו שנעתר לבקשתנו ורשימתו היא האחרונה בגיליון.

כלל המאמרים והרשימות המופיעים בגיליון זה עברו הגהה ועריכה לשונית קפדניות אולם אין מן הנמנע כי תמצאנה פה ושם טעויות ושגיאות כתיב, כמו גם שגיאות מהותיות בעובדות ונתונים המובאים על-ידי הכותבים. נשמח מאוד לקבל את הערותיכם, הצעותיכם לשינוי ולשיפור ואת תגובותיכם, הקוראים, לכל האמור בגיליון. את התגובות ניתן להעביר ישירות אל החתומים מטה, בכתובת הדוא"ל הרצופה בזאת.

לסיום, חובה נעימה היא לנו להודות עם פתיחתו של הגיליון הראשון בעריכתנו והשישי במניין הגיליונות, לאנשים שבלעדיהם לא הייתה שבה הרוח המזרחית לנשוב ונמנע היה ממפעל מבורך זה לראות אור. ראשית, לפרופ' אייל זיסר, ראש מרכז משה דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה ולפרופ' דרור זאבי, נשיא האגודה הישראלית ללימודי המזרח התיכון והאסלאם: על הנכונות לחדש את פרסומו של כתב העת ועל המימון, התמיכה והסיוע המשתמעים מכך. לפרופ' אהוד טולידאנו, ראש בית הספר להיסטוריה באוניברסיטת תל אביב, על עצותיו הטובות ועל ההכוונה בכל צעד ושעל. לכל אלה נבקש להוסיף תודה מיוחדת על האמון שנתנו בנו בבחירתנו לתפקיד העורכים. עוד נבקש להודות לכל מי שידו הייתה במלאכה ואשר תרם להפקתו של גיליון זה, בכתובה, בעריכה ובעיצוב. תודה אחרונה ומיוחדת שלוחה לאסף דוד, מייסדו של כתב העת ועורכו הראשון, על התמיכה הבלתי-מסויגת, על העצות המחכימות ועל הזמן היקר שהקדיש לנו בהכנות לפרסום גיליון זה.

בברכת חג שמח,

עידן בריר ושי זהר

ברכות

כאשר לכל תופעה אזורית מוצעת פרשנות פוליטית מנותקת מן ההקשר, כאשר הדגש הוא על המיידיות והחריג, תמונת העולם הנצברת על העולם שסביבנו מעוותת ומובילה להבנה מוטעית. לפיכך יש חשיבות גדולה לפרסום שמציג את המזרח התיכון ואת תרבותו הצגה חסרת פניות, מלומדת, ובעיקר רחבת היקף.

חידוש הוצאתם לאור של גיליונות רוח מזרחית לאחר תקופה של הפסקה הוא בשורה משמחת לכל המתעניינים בחקר המזרח התיכון. אני מבקש להודות לפרופ' אייל זיסר, ראש מרכז דיין, על נכונותו להרים את הכפפה, להקצות משאבים לחידוש הופעת הגיליון ולהשקיע מאמצים במיזם. מיזם זה הוא אחד מכמה תכניות משותפות שנבנו בין אילמ"א ובין אוניברסיטאות ומרכזים אקדמיים אחרים לחקר המזרח התיכון והאסלאם בארץ. בעניין הזה ראוי להזכיר את ההסכם שנחתם לאחרונה להוצאת המזרח החדש לאור בשיתוף עם האוניברסיטה הפתוחה ובסיוע המרכז לחקר האסלאם על שם נחמיה לבציון שבאוניברסיטה העברית, ואת המשך פעילותו של פורום בר בחסות החוג להיסטוריה של המזרח התיכון ואפריקה באוניברסיטת תל-אביב.

רוח מזרחית נולד ביוזמתו של דוקטורנט צעיר, אסף דוד, שכנס יחדיו קבוצה של חוקרים בראשית דרכם והתווה דרך חדשה. הרעיון היה להקים כתב עת דינמי, יצירתי, ומרתק ששם דגש על הקורה במזרח התיכון של ימינו, ושיהיה רלוונטי ולא מעונב, ביקורתי כלפי גישות מקובלות ועם זאת מעמיק ואקדמי. אני סמוך ובטוח ששני העורכים החדשים, עידן בריר מאוניברסיטת תל-אביב ושי זהר מן האוניברסיטה העברית, יובילו את הרוח לפסגות חדשות של דיון ער בסוגיות מחקריות ופוליטיות, יעמידו אותו במוקד העניין של כל חוקרי האזור ויחברו באמצעותו את הקוראים להיסטוריה, לתרבות, לקולנוע ולספרות של המזרח התיכון.

כתב העת האלקטרוני הצעיר והמרדני של האגודה ללימודי המזרח התיכון והאסלאם יוצא לדרך. אני מאחל לעורכיו ולכותביו דרך צלחה.

דרור זאבי

נשיא האגודה הישראלית ללימודי המזרח התיכון והאסלאם – אילמ"א

רוח מזרחית אינה מביאה על-פי רוב את הגשם, אבל בפעם הזאת היא נושאת עמה משב רוח מרענן ובשורה של יציאה לדרך חדשה.

לפני כשנה חברנו יחד, מרצים, חוקרים ותלמידים שעיסוקם לימודי המזרח התיכון והאסלאם, לכינונה של אילמ"א. בבסיס היזמה עמד, בין היתר, הרצון להציע ולהניע מסגרת פעילות חדשה ורעננה שתאפשר להרחיב ולהעמיק את שיתוף הפעולה הבין-מוסדי, וקודם לכן את שיתוף הפעולה בין יחידים שעיסוקם לימודי המזרח התיכון והאסלאם. מסגרת זו נועדה גם להיות מסגרת של הזדהות ושל שייכות, ונוסף על זאת מסגרת שתאפשר להתוות דרך משותפת שבה נקדם כולנו את מחקר המזרח התיכון בישראל ואת הוראתו.

תקוותי היא שהשקתה המחודשת של "רוח מזרחית" תהיה עוד צעד ברוח זו ובכיוון זה. משב רוח זה, הוא ומשבי רוח אחרים שכבר חשנו בהם במהלכה של השנה האחרונה, כולם מבית מדרשה ומבית היוצר של אילמ"א.

מרכז משה דיין ניצב זה שנים רבות בחזית ההוראה והמחקר של המזרח התיכון בן זמננו בישראל, ואני גאה שנתאפשר לו לתרום את חלקו ולהניח עוד נדבך בבניין המשותף שאילמ"א הולך ובונה.

בשנים המועטות שפעלה רכשה לה "רוח מזרחית" מקום של כבוד בקרב העוסקים בתחום לימודי המזרח התיכון והאסלאם בישראל, ונהפכה לבמה מובילה שמביאה לידי ביטוי את השיח בתחום זה על גווניו השונים. משימתנו היא אפוא להוסיף ולשמר את רוח מזרחית ככתב עת מלא חיות, דינמי ורלוונטי ברוח ובדרך שבהן נעשו בו הדברים עד עתה. אני תקווה שבתוך זמן לא רב נוכל גם להפיץ גרסה אנגלית של כתב העת, ובכך נאפשר פתיחתו של צוהר לנעשה בעולמנו שלנו לפני עמיתים ברחבי העולם, ובראש ובראשונה לפני עמיתים במרחב שסביב לנו.

לסיום, אני מבקש לברך את עורכיו של כתב העת ואת הכותבים בו בברכת דרך צלחה.

אייל זיסר

**ראש מרכז משה דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה
והחוג להיסטוריה של המזרח התיכון ואפריקה
אוניברסיטת תל אביב**

עת לחבוק

אסף דוד*

הדיונים באסיפה הכללית של החברה המזרחית הישראלית, שנערכה בכנס הארצי השנתי של החברה במכון ון ליר בירושלים ב-13 במאי 2004, שיקפו בעיות מוכרות משכבר הימים: העדר משאבים כספיים, שממנו נגזר רף נמוך של פעילות; נוכחות דלילה באירועי החברה ובראשם הכנס השנתי והאסיפה הכללית; ובאופן כללי חוסר רלוונטיות הולכת וגוברת של החברה בקרב הקהילה המקצועית. הצעתו של פרופ' חגי ארליך למנות ליו"ר הועד המנהל "חוקר מן הקהילה שלפחות יום אחד בשבוע יתעורר בבוקר כשהוא חושב כיצד יתרום היום לחברה המזרחית", הייתה משיבת נפש בעיניי, אף על פי שכל המתבונן מהצד היה חושבה למובנת מאליה. שלושה ימים לאחר מכן שלחתי לנשיא החברה הצעה מפורטת לייסוד בטאון אלקטרוני של החברה, מתוך אמונה "שיהיה בו כדי להמריץ את פעילות החברה ולהרחיב את מעגל חברינו ומנויינו".

קבוצה קטנה של חברים טובים הצטרפה אלי ויחד הקמנו את "מערכת רוח מזרחית". החודשים הראשונים היו מתישים, בעיקר מכיוון שהתלהבות ויצירתיות פיצו אז במשורה במוסדות החברה המזרחית, והסיוע שזכינו לו הוגבל למספר מצומצם יחסית של חוקרים ועמיתים.¹ אף על פי כן, הגיליון הראשון של כתב העת התפרסם בינואר 2005. עורכי המדורים ערן שישון, יוסף סופר ונעמה דוד-ישראל עבדו בהתנדבות ומתוך תחושת שליחות אמתית, והיקפם של הגיליונות הבאים גדל בהדרגה, כשהוא משקף את העניין הגובר של הקהילה בכתב העת. בהמשך הצטרפו למערכת עורכי מדורים חדשים, שריאל בירנבוים ועידו זלקוביץ'. כאשר הגיליון החמישי התפרסם בינואר 2007, כבר היו באמתחתנו מספר מאמרים שהיו מיועדים לגיליון השישי ואף לשביעי.

בזכותה של "רוח מזרחית" בלבד שולשה ואף רובעה רשימת המכותבים של החברה המזרחית; למעלה משבע מאות מצטרפים חדשים, אישים ומוסדות, הוכיחו שהאסלאם והמזרח התיכון קרובים לליבה של הקהילה המקצועית וגם מעוררים עניין בציבור הרחב: גמלאים, תלמידים וסטודנטים, עובדי מדינה ובעלי מקצועות חופשיים. גיליונות כתב העת נשלחו לכתובות הדואר האלקטרוני של למעלה מאלף מכתבי החברה, נשמרו במחשביהם של מאות חוקרים ובעלי עניין לצורך קריאה ועיון חוזר, וכיום זמינים באתר האינטרנט של אילמ"א. הגיוון והחדשנות של המדורים ושל המאמרים, כולם תרומות מקוריות, פתוחים לשיפוטו של הקורא היום ובעתיד. "רוח מזרחית" אף הצליחה להנביט בהדרגה ניצנים של שיח קהילתי ארצי בקרב המזרחנים הישראלים ובינם ובין הציבור הרחב. שיח כזה היה קיים בשלושת העשורים הראשונים לקיומה של החברה המזרחית, אך הלך והצטמצם למפגשי "פורום בר", לשני כתבי עת ("המזרח החדש" ו"ג'מאעה"), לכנס הארצי השנתי ולכנסים מקצועיים עֵתִיים. מידת הצלחתם של ערוצי השיח האלה השתנתה בהתאם לזמן ולנסיבות.

אופיו ומטרת ייסודו של כתב העת נסקרו בפירוט בדבר העורך בגיליון הראשון, ואין טעם לחזור עליהם כאן. עם זאת, במבט אחורה אל חמשת הגיליונות שפורסמו עד כה, אפשר להצביע על

* אסף דוד (assafd@mssc.huji.ac.il) הוא דוקטורנט בחוג ליחסים בין לאומיים באוניברסיטה העברית בירושלים; מייסד "רוח מזרחית" והעורך האחראי הראשון של כתב העת.

¹ כולם מפורטים בסוף דבר העורך בגיליון הראשון של "רוח מזרחית" (חורף 2005), עמ' 2.

כמה מאפיינים משותפים שמלמדים על אמונותינו ועל העדפותינו בתור עורכיו. אלה היו חשיבות השפה הערבית והמרתה הנכונה לעברית; חשיפת הקוראים למגוון עמדות של כותבים ערבים שלא מתוך רצון להוכיח "תזה"; גיוון גדול בבחירת הנושאים והדיסציפלינות; שירות לציבור החוקרים ולציבור הרחב; ואמונה עיקשת בנחיצות הביקורת העצמית, הפנים-קהילתית.

השפה הערבית הייתה בראש מעיינינו. בראייתנו, בלתי אפשרי לחקור את המזרח התיכון ואת האסלאם ברצינות מבלי לשאוף לבקיאיות מרבית בשפה הערבית (או בשפות המקור האחרות ככל שהדבר רלוונטי). נקודה זו הייתה חשובה לנו במיוחד עקב הידרדרות לימודי הערבית במערכת החינוך בארץ, ועקב אמונתם ההולכת וגוברת של מכונים ושל ארגונים למיניהם, בארץ ובחו"ל, כי ניתן להבין את הפוליטיקה ואת התרבות במזרח התיכון מבלי לטרוח בלימוד השפה הערבית. ביקשנו לשרש תפיסה זו מן היסוד והדבר ניכר בדוגמאות רבות מכל גיליון וגיליון.

הבחירה במגוון עמדות מן השיח הציבורי הערבי, שלא מתוך חתירה להוכיח טענה או היפוכה, הייתה גם היא נר לרגלינו. מקצת אתרי האינטרנט הרלוונטיים ומכוני המחקר והחשיבה בארץ ובעולם כותבים על השיח הציבורי הערבי מתוך מטרה ל"הוכיח" שישנם מוסלמים רדיקליים וסגורים (רעים וחושבים במושגים מזרחיים), או כדי ל"הוכיח" שישנם מוסלמים ליברלים ונאורים (טובים וחושבים במושגים מערביים). ביקשנו, לפחות במודע, להציג את התחומים האפורים ולקרוא את ההתלבטויות של אלה המכירים במורכבותה של המציאות. כך בחרנו לתרגם את מאמריהם של רפיף צידאוי על התחייה הערבית [גיליון מס' 1]; של מהא נאצר על השפה הערבית והמדע המודרני [2]; ולזרוע אור על הגיגים אינטלקטואלים בעניין פרשנויות פוסט-מודרניות של הקוראן [3], התגובה הערבית לאוריינטליזם [4], הסכסוך הישראלי-ערבי לאחר מלחמת לבנון השנייה [5], וההתמודדות עם תביעות מערביות לרפורמות פוליטיות במזרח התיכון הערבי [5].

הגיוון הגדול מבחינת הנושאים והדיסציפלינות היה חשוב לנו על רקע נטייתה של המזרחנות הישראלית להסתגר בדיסציפלינות מסוימות, בעיקר מתחום ההיסטוריה. כך פרסמנו מאמרים של חוקרים ישראלים הבאים מתוך (או נוגעים ב)תחומי הפילוסופיה והתיאולוגיה (אלהו [1]; וינטר, עטאונה והולצמן [3]; פישמן [4] ופולקה [5]); הספרות והתרבות (פרגמן [2]; לרר [4]; שנידור [5]; ומדור הקולנוע בעריכת בירנבוים [4-5]); המשפט (ליש [1] וגרינשטיין ושישון [3]); החינוך (טלמון-הלר [2]); תקשורת ההמונים (יפת-אבשלום [2] וקורן [5]); הסוציולוגיה (פורמן, אייזנשטדט, קרסל וקידר [1-3]; שניר [2]; פודה, רודד, פפה וישראל [4]); והפסיכולוגיה (נץ-צנגוט [5]). מעט מאמרים עסקו בפוליטיקה (אליז [1]; נחמני וסגל [3]; זלקוביץ [4] ובכר [5]). את החסך, המובן במידה מסוימת, של מאמרים מתחום האנתרופולוגיה, מילאנו באמצעות הרשימות החיות ומלאות הצבע מן המדור "יומן מסע".

השירות לציבור הרחב ולציבור החוקרים בא בדמות המדור "חדש על המדף", המציג את האוסף המרשים של עשרות הספרים המתפרסמים מדי שנה בעברית בנושאים המשיקים למזרח התיכון ולאסלאם; והמדור שהופיע בגיליון החמישי, "מקור ראשון", הסוקר חומרים ראשוניים אשר התפרסמו בתקשורת הערבית ושציבור החוקרים לא בהכרח נחשף אליהם. המדור "מקדם", שבו פורסמו מדי גיליון רשימות מן הכרכים הראשונים של ה"מזרח החדש", ושני הראיונות עם הפרופסורים לנדאו וסומך [2], שיקפו את רצוננו לחשוף בפני הקוראים את הפעילות האינטלקטואלית המגוונת שאפיינה את החברה המזרחית ואת חבריה לאורך כל השנים.

לסיכום, אנו מביטים בשביעות רצון על הצהר הרחב שהצלחנו לפתוח בפני קוראים בקהילה המדעית ובקרב הציבור הישראלי. אם סייענו לעודד חוקרות וחוקרים המאמינים שלא די לפרסם באנגלית ולהתחבר לקהילה המדעית בעולם, אלא יפה גם לפרסם בעברית ולהתחבר, בצורה שווה לכל נפש, לקהילה המקומית ולקהל הרחב – דיינו. לצד זאת, צר לנו שלא יכולנו לפרסם מאמרים המיישמים תיאוריות מתחום מדעי החברה ביחס למקרי מבחן מן המזרח התיכון. הדבר משקף אילוץ ולא בחירה; אין ספק שהבין-תחומיות האקדמית, ככלל, עדיין לא קנתה לה שביטה במזרחנות הישראלית. מעבר לכך, לו היו ברשותנו עוד משאבים, היינו משקיעים זמן נוסף בראיונות עם ותיקי הקהילה, שבעינינו הם מקור נפלא לידע ולמידע על "אבותינו הרוחניים" ועל התפתחות המזרחנות הישראלית.

העורכים החדשים של כתב העת, עידן בריר ושי זהר, לקחו על עצמם להקים את כתב העת על רגליו, והם משקיעים מחשבה ועבודה רבה ברענון הדרוש במבנהו ובאופיו. אנו מאחלים להם הצלחה במשימה התובענית, וחשים שמחה וגאווה על כך שכתב העת התחדש בעריכתם, ושהם עתידים להעמיד עוד גיליונות רבים שיעשירו את השיח המחקרי **בעברית** על המזרח התיכון והאסלאם. הדבר לא היה מתאפשר לולא קודמה "שיבת הרוח" מלכתחילה על ידי פרופ' אייל זיסר, ראש מרכז משה דיין לחקר המזרח התיכון ואפריקה באוניברסיטת תל אביב, אשר מעמיד לרשות כתב העת את משאבי המרכז; פרופ' אהוד טולידאנו, ראש בית הספר להיסטוריה והמופקד על הקתדרה ללימודים עוסמאניים באוניברסיטת תל אביב, אוהד ותיק של כתב העת; ופרופ' דרור זאבי, נשיא אילמ"א, שתמך בהחייאתו של כתב העת. לולא כל המוזכרים לעיל, הרוח הייתה נותרת יזמה עצמאית וחד-פעמית שמקומה בדפי ההיסטוריה. בהצלחה, ושמרו על הרוח.

ועת לרחק מחבק

או: מה בין משיב הרוח לבין משיב הרוח

באוגוסט 2007, תחת הכותרת " 'העתיד שייך לצעירים': כיצד הצליחה 'רוח מזרחית' ומדוע נכשלה", כתבתי את הדברים הבאים. הם מובאים להלן בשינויים מתבקשים:

"אין זה מאמר מדעי, אף לא רשימה אקדמית על המזרחנות הישראלית ועל מקומה במזרחנות העולמית. זהו סיפורו הפרטי של הצלחתי ושל כישלוננו של כתב העת המקוון "רוח מזרחית", שייסדתי בסוף שנת 2004 מטעם החברה המזרחית הישראלית ושאת חמשת גיליונותיו (חורף 2005—חורף 2007) ערכת. הסיפור הוא אישי, אך אני סבור שלקחיו ומשמעותיותו הם קהילתיים ומקצועיים.

בתור תלמיד מחקר, אני מודע לבעייתיות הטמונה בסיכומי ביניים של מגמות מתהוות, אולם כחבר פעיל בקהילה המקצועית, אני מאמין בחשיבותם לבקרה ולתיקון. חשבון הביניים מעיד כי "רוח מזרחית" נכשלה בגיבוש מסה קריטית של בעלי עניין ושותפים ליצירה וביצירת בסיס איתן של שיח מקצועי פורה. אני מאמין כי כשלונו זה נובע בראש ובראשונה מהעדר יצירתיות, התנדבות ויזמה קהילתית – בשונה מאישית או מוסדית – בקרב העוסקים בלימודי האסלאם והמזרח התיכון בקהילה האקדמית המקצועית בארץ.

יש שיטענו כי איני מחדש דבר (טענה החביבה באופן כללי על אנשי אקדמיה) וכי התופעה מוכרת לכל ישראלי ובכל תחום שהוא. ואולם עובדה היא שאנשי המקצוע מתחומי ההיסטוריה, הסוציולוגיה, האנתרופולוגיה ומדע המדינה בישראל מצליחים לקיים שיח קהילתי ער ופורה זה שנים רבות. יבואו חוקרים מהתחומים האלה ויטענו נגדי כי אינני מדייק. מכל מקום, נראה שהאדישות הקהילתית בקרב המזרחנות הישראלית גדולה מזו שבקהילות המקצועיות האחרות בארץ, ואם לא גדולה מהן אזי רק שווה להן, וגם בכך אין כבוד גדול. אניח לאחרים לתאר את זרעי הפורענות בהיסטוריה הרחוקה של המזרחנות הישראלית, אשר הולידו את מצב העניינים הנוכחי; אך חקירה סוציולוגית כזו היא מחויבת המציאות בעיניי הן במישור המקצועי-קהילתי הן במישור הלאומי. פרופ' אהוד טולידאנו כבר טען כי חקר תולדות המזרחנות הישראלית עודנו ממתין "לעבודות רציניות, יסודיות, מעמיקות ומקיפות" וכי "למזרחנים הישראלים המעוניינים בחקר התפתחות תחום עיסוקם בארץ נותרה מלאכה רבה".¹

חוקר בקהילה, שהבטיח לסייע לרוח מזרחית בצעדיה הראשונים אך התחרט מאוחר יותר, כתב לי בגילוי לב, ביולי 2004, את הדברים הבאים: "לאחר ששוחחתי עם כמה מעמיתיי, הרושם שלי הוא שהרעיון לא מעורר איזו שהיא התלהבות. אולי מכיוון שהם נמנים על הסגל הבכיר, והבולטין האלקטרוני שנוסד מתאים יותר לאנשי אקדמיה מתחילים. הסתייגותם של עמיתיי נובעת בעיקר מהחשש שהבולטין לא ייחשב לאכסניה מקובלת ורלוונטית לקידום ברשימת פרסומיהם. מניסיוני, כשהתגובות בשטח חלשות, הן עלולות לנבא את (אי) הצלחתו של הפרסום. השיטה כופה עליך לרכז את מאמצך האקדמיים סביב כתבי עת ופעילויות המקדמות את מעמדך וממצה כליל את משאביך, עד

¹ אהוד טולידאנו, "גיל אייל: הסרת הקסם מן המזרח" (ביקורת ספר), רוח מזרחית 5 (חורף 2007), עמ' 36, 42.

שלא נותר מקום לעניינים אחרים. בין אם הדבר מוצא חן בעינינו בין אם לאו, אלה הם כללי המשחק. לך בעקבות חלומך והיה נאמן לו." הצלחתה של רוח מזרחית העידה כי המפקקים והחוששים טעו, אך כישלונה הוכיח כי צדקו. אמנם הפרסום הפיח רוח רעננה בקרב הקוראים, אולם לא עלה בידינו לצלוח את משוכת האדישות הקהילתית. הדברים הכואבים (ובזמנו אף מכעיסים) שציטטתי לעיל נראים לי כיום נכונים למרות הכל: התנדבות למען הקהילה המקצועית שלנו נותרה עניין פרטי ולא כללי. הכלל – אינני מדבר על פרטים יוצאי דופן מתוכו – נכנע, ללא קרב ראוי לשמו, למערכת תובענית של פרסומים בכתבי עת בחו"ל, וחברים רבים טרודים בהתקדמותם האישית ובקידום המוסדות בהם הם פועלים, על חשבון פיתוחה וטיפוחה של קהילה מקצועית ארצית, המקיימת יחסי גומלין עם הציבור הרחב. עם ייסודה בשנת 1949, החברה המזרחית הישראלית התחייבה "לעורר התעניינות, להפיץ ידיעות, לעודד את המחקר המקורי על המזרח בכל השטחים ולטפח קשרי תרבות וידידות עם עמי המזרח". הקהילה המזרחנית בישראל הקריבה התחייבות זו על מזבח מציאות המוסדות להשכלה גבוהה בארץ ובעולם. אם כן, הכותב צדק, אולם עם הצדק הזה אנה אנו באים. אני סבור שצמיחתה של האגודה תלויה בשינוי תפישתי, יותר מבכל שינוי אחר. השינוי איננו נוגע לחוקר מסוים, לנושא תפקיד מסוים או למוסד מסוים, אלא לשאלת הליבה: האם יש בקהילה המזרחנית הישראלית קיבוץ של אנשים המאמינים בהתנדבות למען קהילתם המקצועית?"

עד כאן הדברים שכתבתי באוגוסט 2007. איש חכם, שקרא את רשימתי זו טרם פרסומה המיועד ב"במה הפתוחה" שבאתר האגודה, הציע לי לגנוז אותה. נענית ואיני מצטער על כך, שכן השורות האלה נקראות ברגע זה בגיליון השישי של כתב העת, שחזר במרץ לחיים לאחר חודשים רבים של היעדרות. אולם האם "שיבת הרוח" מערערת את תוקף הדברים שלעיל? בכל הנוגע ל"גיבוש מסה קריטית של בעלי עניין ושל שותפים ליצירה", ברור עתה שטעיתי: מובילי תחייתו של כתב העת, הפרופסורים אייל זיסר, אהוד טולידאנו ודרור זאבי; מיישמייה, העורכים עידן בריר ושי זהר; והכותבים ששלחו מאמרים לגיליון זה וישלחו לגיליונות הבאים – כל אלה מלמדים על קיומה של מסה כזו.

אך אלה הם בבחינת הגרעין הקטן של מְשִׁיבֵי הרוח. האם הקוראים והכותבים העתידיים יהיו מְשִׁיבֵיֶהָ? האם כתב העת יצליח ליצור "בסיס איתן של שיח מקצועי פורה", כזה שלעניות דעתי הוא נכשל בו עד כה? האם תקום בארץ, באמצעות ה"רוח" החדשה, קהילה מקצועית שמעוניינת, לצד קידומה האישי, בהעשרת השיח המקצועי הישראלי ובהשכלת הציבור הרחב במדינה? רובנו מתקיימים ממלגות, מקרנות וממשכורות הממומנות מכספי הציבור. האין זה ראוי להשתמש ולו במעט מן הידע שרכשנו בכספים אלה כדי להפוך את השיח הפנים-קהילתי והציבורי לעשיר, למבוסס ולמדויק יותר? האם, למשל, אין זה מעניינה של הקהילה – בתור גוף מאוגד ולא בתור פרטים – למחות על הפגיעה בלימודי הערבית במערכת החינוך?

אני סבור שעל חברי קהילתנו לעודד את ערך ההתנדבות למען הקהילה ולמען הקהל הרחב באמצעות האגודה, ובאמצעות נהלים שיהיו מוסכמים על כל המוסדות האקדמיים החברים בה. בעולם ישנן שיטות רבות לעידוד תרומתן של האוניברסיטאות לחברה, וכאגודה איננו פטורים משיקול בסיסי ומתבקש זה. אם אנשי הסגל האקדמי בארץ נואשו מיצירת קהילה תוססת

ומעורבת, או עייפו מהניסיונות לייסדה; אם הם מקבלים, כדברי אותו חוקר שצוטט לעיל, את "כללי המשחק", התובעים את שחיקת משאביהם לטובת פרסומים בכתבי עת בחו"ל, עלינו, תלמידי המחקר, להורות את הדרך אל קהילה אקדמית מלאת חיים, המתקיימת לא רק במגדל השן, אלא נוכחת גם מחוצה לו.

הערה אחרונה לסיום. הגיליון הרביעי של רוח מזרחית (קיץ 2006) יוחד לביקורת עצמית של המזרחנות הישראלית, ולעניות דעתי הוא היה המרתק והמאתגר מבין חמשת הגיליונות שראו אור עד כה. בדבר העורך של גיליון זה כתבתי שלמרות המגוון הגדול של נקודות ההשקפה שהובעו בו, עדיין עוברות ביניהן כחוט השני תחושות דומות של הכותבים, שלפיהן "המזרחנות הישראלית היא סגורה ושמרנית יתר על המידה; מוטה מבחינה פוליטית יתר על המידה (ולענייננו אין זה משנה לאיזה צד); מקצוענית פחות מכפי הרצוי ומתעלמת מהזיקה התרבותית העמוקה של הישראלים למזרח הערבי". הנקודה האחרונה הייתה בולטת גם במאמר יוצא הדופן של ראובן שניר, אשר פורסם בגיליון השני (קיץ 2005). כותבים רבים שתרמו רשימות לגיליונות "רוח מזרחית", שבתחומים רבים היו רחוקים זה מזה כרחוק מזרח ממערב, היו מאוחדים בביקורת על "חופש ביטוי סלקטיווי" בקרב הממסד האקדמי המזרחני בישראל.

האם הקהילה תשכיל, בין השאר באמצעות הגיליונות המתחדשים של כתב העת, לסלול דרך רחבה ומזמינה להתבוננות הפנימית הקשה אך הנחוצה? האם היא תשכיל לבחון את הצלחותיה ואת כישלונותיה בחיזוק או בערעור תפישות, אמונות ודעות על ה"אחר"? האם היא תנתח את תרומתה או את אחריותה, במעשה או במחדל, למדיניות החוץ והבטחון של ישראל ב"שאלה הערבית" לאורך השנים? האם היא תתפנה לחילוץ חקר התרבות היהודית-הערבית משולי העיסוק המזרחני בישראל? יעל לרר, מייסדת הוצאת אנדלוס, כתבה בהקשר זה בגיליון הרביעי כי "משונה הדבר שבארץ שהרוב הגדול של יושביה הם בני התרבות הערבית, הערבית כמעט אינה נוכחת במרחב הציבורי. קיומה של אנדלוס – תרבות ערבית-יהודית – מוסתר עוד יותר [...] חומות תרבותיות אלה הן גבוהות, עמוקות וותיקות יותר מחומת ההפרדה הפיזית הנבנית במרץ. החומות האלה לא עוברות רק 'בינינו לבינם'; הן עוברות בתוכנו, בינינו לבין עצמנו, בינינו לבין ההיסטוריה והתרבות שלנו".

הפתרונים לכן ולכם: כותבות וכותבים, קוראים וקוראות, מגיבות ומגיבים.

מארס 1948 – דימויי הערבים ב"שעת השפל" של היישוב היהודי במלחמת העצמאות

ישראל בן דור*

ההיסטוריה מנסה בדרך כלל להתחקות אחר מה שהתרחש – האירועים, הגורמים והמניעים. ברשימה זו אעסוק בהלך הרוח, במחשבות ובתפיסות של היישוב היהודי ב"שעת השפל" שפקדה אותו במארס 1948, במהלך מלחמת העצמאות. לצורך הדיון אגדיר שלושה מושגי יסוד בקצרה: דימוי, אויב ואיום. דימוי הוא התמונה המשקפת את המציאות כפי שהיא מצטיירת בשכלו של אדם עקב שילוב של זיכרון, ידע, משקעים תרבותיים וניסיון מצטבר; מטבע הדברים, הדימוי נוטה שלא להיות נאמן למציאות. האויב הוא המנסה, לדעת הפרט או הקבוצה, לפגוע או לתקוף, ולכן מתעוררת נגדו שנאה. האויב נעשה יעד לפגיעה, ובמהלך הלחימה החברה האויבת או העם האויב נהפכים למטרה. איום הוא הצהרה על כוונה לפגוע במישהו ועל סכנה שמתקרבת.

דימוי האויב כולל רכיב רקע, שהוא האופן שבו שני הצדדים תפסו זה את זה בטרם פרץ המשבר, ורכיב מידי, שהוא האופן שבו הם תופסים זה את זה במהלך המשבר. דימוי האויב בחברה הנמצאת בסכסוך קיומי בא לידי ביטוי בכל מכלול יצירתה התרבותית, ולכן אפשר ללמוד עליו מכל ההיבטים התרבותיים – ספרות, אמנות, עיתונות, תיאטרון, קולנוע ועוד – נוסף על מקורות ארכיוניים רגילים שמתעדים את פעילות הצבא, מערכת הביטחון ומשרדי הממשלה האחרים. בסכסוך כל צד נוטה להשחיר את דמותו של הצד האחר ולהציג אותו בתור בזוי, פראי ואלים. האויב, שלילתו יכולה להגיע עד לשלילת זהותו האנושית (דה-הומניזציה). אפשר לדמות את הדימוי לעדשה, שמתבוננים דרכה במציאות לצורך קבלת החלטות. הדימוי משפיע על ההחלטות שהתקבלו, ודרך המעשים שננקטו בפועל אפשר ללמוד במידה רבה על מערכת הדימויים של העושים. קשת האיומים על חברה אנושית יכולה לנוע מהסתננויות ופיגועי טרור ועד חיסול המסגרת המדינית ורצח עם. ככל שהסכסוך מחריף, כך קשה יותר לאמוד את מידת חומרתו; שני הצדדים יראו בו טוטלי ושאינו מאפשר פשרות.

בהסתמך על התשתית המושגית המוצגת לעיל, השאלה המרכזית שאדון בה היא מה הייתה מערכת הדימויים של היישוב היהודי כלפי הערבים בתור אויבים במארס 1948? משאלה זו אפשר לגזור עוד שאלות – מה היה האיום שנשקף ליהודים בארץ-ישראל מן הערבים, על פי תפיסתם של היהודים? מה היו דימויי הרקע של הערבים ערב מלחמת העצמאות? כיצד הושפעו דימויים אלו מן המאורעות ההיסטוריים מראשית מלחמת העצמאות ועד מארס 1948?

בשלב הראשון של מלחמת העצמאות, מן ההחלטה באו"ם לקבל את הצעת החלוקה (29/11/1947) ועד ההכרזה על הקמת המדינה ופלישת צבאות ערב (14/5/1948), התחוללה מלחמת אזרחים בעיקר בין שתי אוכלוסיות יריבות – היהודים והערבים ב"פלשתינה (א"י)" (על פי הכינוי

* ד"ר ישראל בן דור (bendoric@walla.com) הוא עמית הוראה בחוג ללימודי ארץ-ישראל באוניברסיטת חיפה. רשימה זו מתבססת בעיקרה על עבודת הדוקטורט שלו. ראה: ישראל בן דור, **דימוי האויב הערבי ביישוב היהודי ובמדינת ישראל בשנים 1947–1956**, בהדרכת פרופ' יואב גלבר ופרופ' עוז אלמוג, אוניברסיטת חיפה 2003, שני כרכים. ראה גם: ישראל בן-דור, חדרה ו"השאלה הערבית" (1891–1948), "הח'אן", אסופה לחקר חדרה והמושבות, מוזיאון חדרה, עמ' 33–73; ישראל בן-דור, דמות האויב הערבי בתש"ח-מ"כנופיות מקומיות" ל"צבאות סדירים", **מערכות**, גיליון 407, יוני 2006, עמ' 46–55; ישראל בן דור, נעליים בחולות – דמות האויב הערבי באלבומי הניצחון של מלחמת ששת הימים, **נחשונים**, עורכים: חגי גולן ושאלו שי, תל-אביב 2007, עמ' 363–388.

שנתנו שלטונות המנדט הבריטי), שכוחותיהן המאורגנים נמצאו בשלבי גיבוש. הערבים – מערכת הדימויים שלהם במארכס 1948 לפי היישוב היהודי בארץ-ישראל הושתתה בעיקר על המשקעים שהצטברו מראשיתה של ההתיישבות החדשה (1882) ואילך. אנשי העלייה הראשונה והשנייה הביאו איתם לארץ את משקעי התרבות האירופית, את ההיסטוריה היהודית של ה"סבל" מן ה"גויים" וגישה רומנטית שראתה בערבים צאצאים של "האבות הקדומים" המייצגים באורח חייהם את תקופת התנ"ך. ואולם בהדרגה גבר משקלם של הרשמים שנוצרו במפגש עם המציאות בארץ-ישראל, ודימויי הערבים אפוא הושפעו מן הנחשלות, מן הדלות ומן האלימות שנתקלו בהם המתדיישים.¹ המתדיישים היהודים הבדילו בין הבדואים, הפלאחים ויושבי-הערים. ארגון "השומר" ראו באומץ לבם ובנדיבותם של הבדואים מופת שיש לחקותו; הפלאחים נחשבו פראים ונחשלים, אך זכו להערכה בשל שורשיותם בארץ; יושבי-הערים – ראו בהם פיאודלים, המתנשאים על הפלאחים ומנצלים אותם. נעשה ניסיון ללמוד מן התרבות המקומית ולאמץ מרכיבים שונים שלה כדי ליצור תרבות עברית וכדי לעצב את דמותו של "היהודי החדש" השב למולדתו. ואולם בשל גלי האלימות שהתפרצו מעת לעת התחזקו הפחד מן הערבים, שהחשיבו אותם גויים, והשנאה להם, ובנו את דימוים בתור המון נבער, מוסת וצמא דם.

מחנה הפועלים, שפיתח את "האתוס הדפנסיבי", לפי המינוח של אניטה שפירא,² טען שהסכסוך עם הערבים נבע בעיקר מן ההסתה של המעמדות העליונים ומן תכניה של בריטניה. מול ההרסנות והאלימות ביקש המחנה הזה להציב את הבנייה והיצירה. מתנגדים ל"אתוס הדפנסיבי" היו גם מימין וגם משמאל. ז'בוטינסקי כבר טען בשנות העשרים שמדובר בסכסוך לאומי, והוא יוכרע בכוח; לעומת זאת טענה "ברית שלום" שיש לוותר על עקרונות היסוד של הציונות, כדוגמת העלייה החופשית, כדי להימנע מסכסוך.

המפנה בדרך שבה תפסו היהודים את הערבים נבע בראש ובראשונה ממעשי הטבח שערכו ערבים בקהילות היהודיות בחברון ובצפת בשנת 1929 ומן המאורעות שבשנות "המרד הערבי הגדול" (1936-1939) – תמיכתו של הרחוב הערבי בפאשיזם ובנאציזם, הצתות, כריתתם של מטעים ומעשי רצח. בשל כול אלו ראו היהודים בלאומיות הערבית לאומיות נפשית. בשל אלימותם של הערבים בשנות "המרד הערבי" נאלץ מחנה הפועלים, שהיה אז הגוף המרכזי ביישוב היהודי, להכיר בערבים שהם אויב שמסכן את קיומו של היישוב היהודי ושפועל לסכל את מימוש שאיפותיו הלאומיות.

¹ ב-1 במרץ 1886 התנפלו ערביי הכפרים השכנים על פתח תקווה. כך תיאר זרח ברנט, מראשוני המתדיישים: "באותו הזמן...התנפלו פתאום ערביי הכפרים השכנים ובייחוד הערבים מיהודיה על מושבתנו. האיכרים לא היו מוכנים לקראת ההתנפלות הזאת, וקרובה הייתה אז המושבה להיחרב חלילה לגמרי על ידי פראי הסביבה...עד מהרה נזעקו כל האיכרים והפועלים שעבדו אז במושבה אל ביתי...הנשים והילדים הוכנסו לבית והועמדו על יד החלונות בתור צופים וצופות, ואנשים עמדו הכן וענו על ירות האויב...שעות רבות עמדנו אז בפני האויב, והוא לא יכול להרוס את הבית-מבצרנו...בשעת ההתנפלות גזלו ונהגו הערבים את העדר של המושבה... המאורע הזה השאיר רושם קשה על המושבה". התנפלות על פתח תקווה, מזיכרונות זרח ברנט, אברהם יערי (עורך), **זיכרונות ארץ-ישראל**, חלק ראשון, המחלקה לענייני הנוער של ההסתדרות הציונית (1947) עמ' 317 – 318. על החיכוכים בין יהודים לערבים עם הקמת המושבות הראשונות ראה: אריה ל. אבנרי, **ההתיישבות היהודית וטענת הנישול (1878 – 1948)**, מכון טבנקין/הקיבוץ המאוחד (1980) עמ' 64 – 83. בהרחבה אצל מיכאל אסף, **היחסים בין ערבים ויהודים בא"י 1860 – 1948**, תרבות וחינוך, תל אביב (1970) עמ' 9 – 83.

² קרב תל-חי, על פי הגדרתה של אניטה שפירא, היה האירוע שכוון את "האתוס הדפנסיבי", כלומר ההגנתי. האתוס הדפנסיבי הוא מכלול של עקרונות, עמדות וגישות אשר עיצבו את תפיסת העולם של מחנה הפועלים בשאלת היחסים עם הערבים ועם הבריטים. במוקדו של האתוס, נמצא המיתוס שיצרו הקרב ודמותו של יוסף טרומפלדור, לפיו אין לעזוב את המקום שבו נפלו פועלים עבריים וכי "טוב למות בעד ארצנו". אניטה שפירא, **חרב היונה**, אפקים/עם עובד, תל אביב (1992) עמ' 151. להלן: שפירא, **חרב היונה**.

התומכים ב"הבלגה" ביקשו לחזק דימוי עצמי שמושתת על שנאת האלימות, על אהבת הארץ ועל התקווה לחיים משותפים. ואולם פינה "האתוס הדפנסיבי" את מקומו לטובת "האתוס האופנסיבי-ההתקפי".³ מחנה הפועלים, ובמיוחד הדור הצעיר בשורותיו, הגיע למסקנה שלא תהיה בְּרָרָה אחרת, אלא להכריע את הערבים בעימות. בשל המעבר ההדרגתי לראות בכלל הערבים אויב, ובכלל זה זיהוי הכפרים הערביים בתור בסיסי אויב, עברו היהודים לפעולות גמול. בשנות הארבעים נעשה מאמץ מקיף לאסוף מידע על הכפרים הערביים במסגרת "תיקי הכפרים". המאמץ הזה ביטא, למעשה, את התפיסה, שהכפרים הערביים הם יעד אפשרי לפעולות צבאיות.

עקב מלחמת העולם השנייה, שבמוקדה רצחו הגרמנים הנאצים ובני-בריתם את העם היהודי באירופה, התחזקו עוד יותר הממדים השליליים בדמותם של הערבים. עקב הסיוע שנתן המופתי חאגי אַמִּין אל-חַסִּינִי, המנהיג הלאומי של הערבים הפלסטינים, למכונת ההשמדה הנאצית, זוהו הערבים בתור ממשיכי דרכם של הגרמנים הנאצים. היישוב היהודי חשש מרצח עם (ג'נוסייד) שיערך ביהודי ארץ-ישראל, אם יובסו במלחמה, כמו שקרה ליהודים באירופה. פרט לחששות האלה הועדף העניין הלאומי היהודי על פני שיקול אחר בגין השואה והמאבק בבריטים.

באופן פרדוקסאלי יכול דימוי האויב להכיל בתוכו מרכיבים מנוגדים. כמו שהדברים נראים היום בחוכמה שבדיעבד שקשה להבינה, זלזל ארגון ה"הגנה" במידה רבה ביכולת הפעולה של הערבים בכלל, ובזו של הערבים הפלסטינים בפרט. הזלזול הזה התבסס על סטריאוטיפים שליליים ועל ניסיון ה"מאורעות", ובעטיו משייכים לערבים התלהמות, אי מציאותיות, היעדר יכולת לפעול, להפיק לקחים ולפעול בהחלטיות זמן רב. אמנם הם נחשבו לאלימים ולרצחניים, אך גם פחדנים, שהסתערוטם המרשימה נשברת לנוכח כל התנגדות. משייכים להם פלגנות ותכונות המונעות מהם לפעול במשותף. ארגון ה"הגנה" גם העריך עד ערב המלחמה ממש שערביי הארץ הם האויב העיקרי, ובשל כך לא נערך להתמודדות עם פלישת הצבאות הערביים. ההערכה הזאת נשענה גם על הימצאות הבריטים בארץ. דוד בן גוריון נדרך לנוכח סכנת הפלישה והאיץ ב"הגנה" להיערך לקראתה, אך באותה העת גם סבר, כשערך את "הסמינר" שלו, שליישוב היהודי יש די זמן להקים צבא. בסופו של דבר התבצעו ההצטיידות, ההתארגנות והקמת היחידות בתוך המלחמה. בשל כך נראה שצודקים הטוענים שהקמת צה"ל היא הפלא החשוב ביותר במלחמת העצמאות.

בדימוי העצמי של היהודים נחשב הלוחם היהודי מעולה בתכונותיו, והזלזול ביכולת הלחימה של הערבים היה רווח, ואולם באותה העת, כבר מראשיתה של המלחמה, שררה תחושה קשה ביותר של מבודדות, של סכנה ושל נחיתות בכוח אדם, בנשק ובציוד לעומת צבאות ערב והעולם הערבי בכללו. על פי הדימוי העצמי הזה, גורלו של היישוב היהודי היה תלוי על חוט השערה. בדרך זו הכילה מערכת הדימויים סתירה ברורה בין הזלזול בערבים וביכולת הפעולה שלהם ובין דימוים בתור אויב שמעמיד את היישוב בסכנה קיומית.

המבודדות שנמצא בה היישוב היהודי נבעה בראש ובראשונה מעצם זה שהוא נמצא במרחב המזרח התיכון, אך מרגיש שייך לאירופה. לפי היהודים, המאפיינים השליליים של המרחב הזה באותה העת היו עוני, נחשלות, בערות, קיצוניות, שנאת-זרים, נקמנות ועוד. היישוב היהודי ראה בעצמו במידה רבה "איי" בלבו של "אוקיינוס ערבי". בדומה לכך תוארו בתור איים יישובים יהודיים, שנמצאו לעיתים מבודדים בתוך אזורים ערביים, ושכונות יהודיות בערים מעורבות. לא היו

³ ראה: שפירא, חרב היונה, עמ' 486 – 496.

גבולות ליישוב היהודי, וגם באזורים שהייתה בהם אוכלוסייה יהודית ניכרת, הייתה אוכלוסייה ערבית ניכרת. נתנאל לורך תיאר את המצב בביטוי: " פסיפס האוכלוסין בארץ-ישראל ערב המלחמה: יישוב עברי בסמוך לכפר ערבי; ערים ששכונות עבריות וערביות משמשות בהן בערבוביה; בתים אשר משפחות יהודיות וערביות גרות בהם זו בצד רעותה"⁴. ואכן, הארץ הייתה פסיפס מורכב של יישובים יהודיים, כפרים ערביים, מאהלי בדווים; ומקצת הערים היו מעורבות – ירושלים, מרחב יפו – תל-אביב, חיפה, טבריה וצפת.

הואיל והיהודים ראו בערבים הפלסטינים אויב והעריכו הערכה נמוכה את צבאות ערב לפני המלחמה, ערכם בעיניהם ירד. בשל הפלגנות והתככנות שנקשרו לערבים, ואי-הידעה בעניין מועד עזיבתם של הבריטים, זלזלו היהודים עד ערב המלחמה באפשרות שהערבים יתלכדו למאמץ כולל נגד היישוב היהודי. ואולם בו בזמן היו היהודים מודעים לממדיו של העולם הערבי והמוסלמי ועד כמה הם נחותים לעומתו באוכלוסין, בשטח ובמשאבים אחרים. דוד בן גוריון חזר פעמים רבות על יחס האוכלוסייה בין היישוב היהודי ובין ארצות ערב שמסביבו – יחס של אחד לארבעים. לפער העצום שבין האוכלוסין היהודים ובין האוכלוסין הערבים הצטרפה האמונה שהערבים אינם רגישים לאבדות בנפש, ומכאן היה נדמה שהם מוכנים לאבדות ענקיות כדי לנצח.

המלחמה הייתה עקובה מדם, והאבדות בנפש היו קשות ביותר. עד שישה באפריל 1948 נהרגו יותר מ-900 יהודים מתוך כ-6000 חללים ו-12,510 פצועים במלחמה כולה. בשל היקף האבדות נגרם זעזוע קשה מאוד ליישוב היהודי, מכיוון שהאבדות בחודשים הראשונים היו קפיצת מדרגה בריכוזן ובעוצמתן לעומת אבדות במשברים קודמים: כ-130 חללים בתרפ"ט (1929), כ-640 חללים במאורעות תרצ"ו-תרצ"ט (1936-1939) וכ-770 נופלים מקרב המגויסים מהיישוב היהודי לשורות הצבא הבריטי במלחמת העולם השנייה. המלחמה הייתה הקשה שבמלחמות ישראל מבחינת האבדות בנפש – מספר הנופלים היה כאחוז מן האוכלוסין היהודים (600,000-650,000 נפש). בשל היקף האבדות ועוצמתן התגברה חומרת האיום הקיומי, התחזקה הלכידות הפנימית ומוצו המשאבים האנושיים על ידי גיוס חסר תקדים.⁵

כאמור לעיל, השלב הראשון של מלחמת העצמאות היה בגדר מלחמת אזרחים, שהתנהלה בין שתי אוכלוסיות יריבות, שכוחותיהן המאורגנים נמצאו בשלבי גיבוש. בשני הצדדים לא היה אפשר להפריד בין אזרחים ובין לוחמים. ערביי הכפרים שבדרך לירושלים הוזעקו ב"פְּזָעָה" [ער' – קריאת עזרה במלחמה] כדי לתקוף את השיירות, ועם תום הקרבות שבו לבתיהם. אנשי הקיבוצים נלחמו לצד חיילי הפלמ"ח כדי לבלום התקפות ערביות. פעולות הקרב נשאו אופי של טרור אקראי – צליפה, פגיעה בתחבורה בכבישים, פיצוץ מכוניות תופת ותקיפת יישובים שראה בהם כל צד מטרות צבאיות שיש לכובשן.

נחיתותו של היישוב היהודי כבר באה לידי ביטוי בשבועות הראשונים למלחמה. המחסור בנשק, תחמושת, חומרי נפץ וציוד צבאי בסיסי (כגון חגורים) היה קשה ביותר. דווקא באותה העת נראה למטה הכללי של ה"הגנה" שחל שיפור בשיטות הלחימה, באימונים, בהצטיידות ובארגון של

⁴ נתנאל לורך, **קורות מלחמת העצמאות**, מסדה, גבעתיים 1989, עמ' 660.

⁵ דוד בן גוריון, **בהלחם ישראל**, עם עובד וקרן הנגב, תל-אביב 1975, עמ' 44, 81, 107, 128; עמנואל סיון, **דור תש"ח: מיתוס, דיוקן וזיכרון**, מערכות, תל-אביב 1991, עמ' 20, 24, 26, 62; זהבה אוסטפלד, **צבא נולד: שלבים עיקריים בבניית הצבא בהנהגתו של דוד בן-גוריון**, כרך ב', משרד הביטחון, תל-אביב 1994, עמ' 827-828. להלן: אוסטפלד, צבא נולד.

הערבים. עד אז היה מקובל לחשוב בהסתמך על ניסיון המאורעות שהערבים מסוגלים רק להסתערות של המון זועם בערים, ללוחמה זעירה ולפגיעה ממארב שהוקם בכפרים ובשטחים פתוחים, ולכן ה"הגנה" הופתעה מן השינויים בלחימה של ערביי ארץ-ישראל; בפעולותיהם היה אפשר לראות ניצנים של תכנון כולל שלא היה כמוהו בעבר. בהתקפות על היישובים השתתפו יחידות לוחמות בהיקף ניכר. אלה שימשו גרעין שרוכזו סביבו כנופיות לא-מאומנות; במקום התנפלויות של המונים היה מעבר לדפוסי פעולה צבאיים. מפקדים זרים (ובהם גרמנים) הגיעו לארץ וסייעו לערבים.⁶ בנסיבות, שבהן היה מחסור חמור מאוד בנשק והכוחות הקרביים היו מפוצלים ומרותקים ברובם להגנה נייחת, נמצא יתרון היוזמה בידי הערבים.

הכישלונות החמורים ביותר היו בשיירות. התברר שהיחס לשיירה בתור יחידה לוחמת בעלת כושר פריצה היה שגוי לחלוטין. היישוב היהודי היה נצור; הלחימה בערים התמידה; הדרכים היו חסומות; "צבא ההצלה" (גייש אל-אנקאד) בראשותו של פנזי אל-קאוקגיי פלש לארץ ופעל בה. עקב הופעת "צבא ההצלה" ומתנדבים מארצות ערביות ומוסלמיות התחזק דימוי הערבים בתור אויב מונוליטי, אחיד, המקיף את כלל הערבים והמוסלמים. נוסף על זאת, היישוב היהודי האשים את הבריטים שציידו את הערבים והטילו הסגר ימי, שנפגע ממנו בעיקר כושר ההצטיידות של היהודים, בזמן שגבולות הארץ נותרו פתוחים לכנופיות ולצבאות ערביים. המורל ביישוב היהודי היה בשפל. הדרכים היו חסומות. מהעיתונות ומשדורי הרדיו הערביים נוצר הרושם שהציבור הערבי נתון כולו במלחמה ביישוב היהודי. בכלי התקשורת הערביים התפרסמו ידיעות מופרכות על ניצחונות מפוארים ועל אבדות כבדות.

מן המשקעים הקשים של אותם חודשים שעיצבו את דימוי הערבים נראה שבולטות במיוחד תחושות החולשה, הכיתור והפגיעות של לוחמי השיירות. בתודעתם של לוחמי הפלמ"ח נצרבו רצח השבויים ומראות קשים של התעללות הערבים בגופות הנופלים. סיפורים וצילומים של מעשי הזוועה האלה פורסמו בהרחבה, והתפארו בהם ברחוב הערבי. המראות האלה התערבבו בתודעת הלוחמים בזוועות של מלחמת העולם השנייה ושל הנאציזם, ובגינן חוזקו הדימויים של חייתיות וחוסר האנושיות שמשייכים לערבים. בגינן חוזקו גם החששות שהיו קיימים ממילא מרצח עם של היהודים בארץ-ישראל אם יובסו. נתיבה בן יהודה כתבה בעניין הזה בספרה בין הספירות: "כיוונו את הרובים על ערבים, לחצנו על ההדק – והרגנו – נאצים".⁷ רפאל איתן ("רפולי") כתב על ההתעללות בהרוגים ובפצועים בשיירת חולדה: "...אחד הנהגים, שהסתתר בקרבת מקום, ראה וסיפר שהערבים התעללו בפצועים ואחר כך שפכו עליהם דלק והציתו אותם: לאחר שהערבים הסתלקו אספנו את הגוויות השרופות והמבותרות. זו הייתה הפעם הראשונה שנתקלתי בזוועה הזאת ונוכחתי, כי הלוחם הערבי הוא בן תרבות אחרת, שחי ופועל בעולם מושגים שלא הכרנו...".⁸ אורי בן-ארי התחיל לשנוא את הערבים כשהשחיתו וחיללו את גופות 17 חללי שיירת חולדה. הוא נזכר במראה שראה בילדותו בגרמניה, שהנאצים השפילו את אביו השוכב על המדרכה. מאז ראה בערבים חיות אדם, הם הפכו לאויביו בנפש והוא סבר שמי שייפול בידיהם, לא יצא חי: "בגופות

⁶ אוסטפלד, צבא נולד, כרך א', עמ' 15-31. א"צ 75 / 922 / 595, סיכום של מצב ארגון כוחות האויב לאור המאורעות האחרונים, אגס/מטכ"ל, 19.12.47, סיכום מצב הקרב ל-1 באפריל 1948.

⁷ נתיבה בן-יהודה, 1948 – בין הספירות: רומן על התחלת המלחמה, כתר, ירושלים 1981, עמ' 181.

⁸ רפאל ("רפולי") איתן, סיפור של חייל, ספריית מעריב, תל-אביב 1985, עמ' 35-38.

החללים יתעללו ואת הפצועים ישחטו".⁹ מתוך הלך-רוח זה העדיפו לוחמים להתאבד ולא ליפול בשבי. כך, לדוגמה, בקרב סן-סימון, כשהוחלט לסגת, נעשו הכנות שנועדו לאפשר לפצועים להתאבד, אך הדבר לא יצא לפועל, למרבה המזל.

לסיכום, במארכ 1948 התחזק מרכיב החולשה בדימוי העצמי היהודי, ומנגד השחירה והלכה דמות הערבים בתור אויב; יותר ויותר נחשבו כל הערבים בארץ לאויב, וכל יישוב ערבי לבסיס אויב; זיהוי הערבים עם הנאצים התחזק וכך החייתיות, הרצחנות וחוסר האנושיות ששייכו להם; התחזק גם האיום הצפוי ליישוב היהודי אם יובס; האיום התרחב וכלל גם את ארצות ערב הקרובות והרחוקות ואת העולם המוסלמי. היישוב היהודי נלחם על חייו. זו הייתה שעת השפל של מלחמת העצמאות, ובדיעבד, כמו שמתברר, רגע לפני הגאות.

⁹ אורי בן-ארי, אחרי!, ספריית מעריב, אור-יהודה 1994, עמ' 63, 105, 156, 163.

ג'האד על גב סוס: התקשורת הערבית והמאורעות בדארפור

אירית בק*

לורנס פינטק (Pintak), העורך הראשי של Arab Media & Society, טוען שמאורעות דארפור הם "הסיפור הבלתי-מסופר הגדול ביותר בעולם הערבי".¹ פינטק הבחין שבתקשורת הערבית ישנה מגמה כמעט גורפת להתעלם מן המתרחש בדארפור. ההתעלמות הזאת מסקרנת במיוחד אם בוחנים את הצדדים המעורבים במלחמת האזרחים הזאת, ובמיוחד אם משווים אותה למלחמת האזרחים הקודמת בסודאן. אם נתמצת במשפט את ההיסטוריה הפוסט-קולוניאלית של סודאן, אפשר לראות שלמלחמת האזרחים הקודמת, שנמשכה לסירוגין מ-1956 ועד 2005 בין הצפון המוסלמי ובין הדרום האנימיסטי והנוצרי, היה צביון דתי מובהק, ואילו במלחמה כעת המאבק הוא בין קבוצות מוסלמיות ברובן. לפיכך, אם בעבר היה אפשר לטעון שיש אלמנט פן-אסלאמי, שהצדיק את ההתעלמות של התקשורת הערבית מסיקור המלחמה, הרי במקרה הנוכחי יש לחפש גורמים אחרים "לשתיקה הרועמת" בכל הנוגע למאורעות דארפור, אשר מכונים בתקשורת הבינלאומית כג'נוסייד הראשון של המאה העשרים ואחת.

לדעת פינטק, אחד הגורמים המרכזיים להתעלמות ממאורעות דארפור הוא צביון התקשורת שבמדינות טוטליטריות, אשר נוטה להדחיק מקרים תקשורתיים העוסקים במשברים פנימיים בתוך המדינות ומעדיפה לשמור על הערך של ריבונות המדינה מלעסוק בסוגיות של הפרת זכויות אדם. במאמרו של פינטק מצוטט טהיר אל-מרדי, כתב אל-ג'זירה בח'רטום, המצר על שהעיתונות הערבית מגיבה למשבר שבדארפור באותו האופן בו הממשלות הערביות השונות מגיבות אליו. "יש לנו עשרים ושתיים אג'נדות שונות באשר לדארפור, ואילו למערב יש אג'נדה אחת. עיתונאים ערבים, יש לומר, מזוהים עם עניינים פוליטיים".² בשל כך, המידע המוצג באמצעי התקשורת הוא סלקטיבי ביותר, ומתמקד לרוב בהיבט הפוליטי של המאורעות ולא בהיבט ההומניטרי.

פינטק מאשים אינטלקטואלים, ובהם אנשי תקשורת בעולם הערבי, שלא חשפו את המידע על המתרחש בדארפור. אלה חונכו, לדבריו, על התפישה לפיה אשמת חוליי החברה הערבית נעוצה במגע עם המערב בכל הזמנים, ובתקופה הקולוניאלית בפרט. גם בפרסומי התקשורת באשר לדארפור חוזרות וצצות הטענות של אשמת המערב, ובעיקר הקונספירציות האמריקניות והציוניות, לגבי המתחולל שם. בעניין הזה פינטק משווה בין הסיקור השוטף של המתרחש בפלסטין ובעראק ובין אי הסיקור של מאורעות דארפור. תפישה זו של קונספירציה מערבית נגד העולם המוסלמי משרתת היטב את טענותיה של ממשלת סודאן, ממשלה אשר דובריה השונים מציגים שוב ושוב את מאורעות דארפור כהתקוממות מקומית, המנופחת בתקשורת המערבית לממדים של ג'נוסייד.

* ד"ר אירית בק (iritbak@post.tau.ac.il) היא חוקרת במרכז משה דיין לחקר המזה"ת ואפריקה ומרצה להיסטוריה של אפריקה בחוג להיסטוריה של המזה"ת ואפריקה באוניברסיטת תל אביב. כמו כן היא מרצה במחלקה להיסטוריה, פילוסופיה ויהדות באוניברסיטה הפתוחה.

¹ Lawrence Pintak, "Darfur: Covering the 'Forgotten' Story", *Arab Media & Society*, May, 2007, pp.1-16.
² Ibid, p.4.

בנוגע לטיעון אשמת המערב בניפוח המשמעויות של משבר דארפור, היה אפשר דווקא לצפות שתיווצר תחושה של סולידריות פן-מוסלמית מסוימת. אפשר גם להבין מדוע אין לצפות שרגשות הסולידריות הללו יופנו כלפי המורדים בדארפור. התקשורת הערבית רואה במורדים קבוצה המאיימת על אינטרסים כלל-ערביים, ולפיכך היא מעדיפה להותיר אותם מחוץ לגבולות הסיקור התקשורתי של דארפור. עם זאת, צפוי היה שהסיקור העיתונאי יצדיק את העמדות של ממשלת סודאן. אולם גם העמדות האלה כמעט אינן מיוצגות בתקשורת הערבית. הסיבה לכך, לטענת פינטק, היא שרואים בסודאן פריפריה של העולם המוסלמי. כלומר, ניתן להצביע כאן על הדרה כפולה של המאורעות בדארפור מאור הזרקורים של התקשורת הערבית.

בשממה תקשורתית זו, נדירים קולות כמו זה של נביל קאסם, שטען כי על העולם הערבי לחוש אשמה על הפקרת מיליוני מוסלמים המתחננים לעזרה. קאסם הוא יוצרו ומפיקו של הסרט Jihad on Horseback, המתעד את זוועות דארפור. התקשורת הערבית, חוץ מרשת אל-ערביה ששידרה את הסרט, התעלמה ממנו התעלמות גורפת. נוסף על כך, כלפי יוצר הסרט היו חשדנות ועוינות רבות, ובעיקר הועלתה כלפיו הטענה שהוא משרת אינטרסים מערביים אימפריאליסטיים.

מעניין להשוות את ההתרחשויות סביב הקרנת סרטו של קאסם עם ההתרחשויות סביב סרט דוקומנטרי אחר, שהוקרן ברשתות מערביות שונות (ואף אצלנו בערוץ 8). הסרט The Devil Rides on Horseback הופק על ידי בריאן סטיידל (Steidle Brian), קצין אמריקני ששימש משקיף בסודאן מטעם האו"ם. מעניינת העובדה שמלבד הדמיון המסוים בשם הסרטים, ישנו דמיון גם בטענות המרכזיות של שני היוצרים. בדומה לקאסם, גם סטיידל טוען שהעידוד להפצת סרטו היה קטן ולכן הוא התקשה למצוא רשתות תקשורת מרכזיות שיסכימו להפיץ את מסריו הפצה רחבה. יתרה מכך, הוא טוען כי כשהציג את עדויותיו המצולמות על המתרחש בדארפור לפני גורמים שונים בממשל האמריקני ובקהילה הבין-לאומית, נתקל פעמים רבות בניסיונות השתקה. המסקנה העולה מן הניסיונות להפיץ את שני הסרטים היא שמאורעות דארפור שוליים בתודעה הבין-לאומית מכדי שאנשי תקשורת יחידים יצליחו לעורר תהודה ממשית בניסיונותיהם לזעוק את זעקת הנטבחים, העקורים והפליטים. עם זאת, בניגוד להתעלמות הכמעט גורפת ממאורעות דארפור בתודעה הערבית, פועלים בהתמדה ארגוני סיוע וזכויות אדם שונים במערב, כגון Save Darfur ו-Human Rights Watch, לעדכן את התקשורת העולמית במתרחש בדארפור. בעניין הזה מעניינת אבחנתו של פינטק, על פיה התקשורת של קהילות המהגרים הערבים באירופה היא אחד המקומות הבודדים שמתקיים בו דיון במאורעות דארפור; שם צומח שיח תקשורתי פלורליסטי יותר. שיח זה אינו מזוהה זיהוי כה ברור עם הממסד הפוליטי והמדינתי, ויש בו גם ביקורת על המתרחש בתוך העולם הערבי והמוסלמי.

מדור קולנוע

דימוי היהודי והציוני בסרט האיראני ס'רב ("עופרת")

אורלי ר' רחימיאן*

שם הסרט: ס'רב (איראן, 1988)

במאי: מסעוד כימיאיי

בעוד שבתקופה שקדמה למהפכה, כמעט ולא מופיעות דמויות של יהודים בקולנוע האיראני, הרי שבתקופה שלאחר המהפכה האסלאמית (1979) ניתן להבחין בעלייה בכמות הופעתן של דמויות יהודיות. ניתן להבין מגמה זו בהתייחס להקשר ההיסטורי: העימות עם ישראל העלה למודעות האיראנית את נוכחות הציוני והישראלי. יתר על כן, המציאות החדשה שנוצרה עם כינון הרפובליקה האסלאמית של איראן ב-1979, הצריכה התמודדות מחודשת עם מקומם של יהודי איראן בחברה האיראנית.¹ בעקבות המהפכה, הקונפליקט בין ישראל לבין איראן עלה לסדר היום האיראני כמו גם הגדרת ה"עצמי" אל מול ה"אחר". כמו כן, נדרשה החברה באיראן לשאלה: לאיזה מחנה יהודי איראן משתייכים? עניינים אלו משתקפים היטב בסרט "ס'רב" (*Sorb*). ראשית, תקציר העלילה:

עלילת הסרט מתרחשת בטהראן בשנת 1948, ערב הקמת מדינת ישראל. בחור יהודי צעיר בשם דניאל ואשתו מונס מעוניינים להגיע לארץ המובטחת (*אֶרֶץ מוֹעֵד*). בתהליך העלייה מתעמת הזוג עם ארגון "ההגנה", אשר עורך סלקציה בקרב העולים ומונע מבעדם לעלות. חקירה של עברם מעלה כי דודו של דניאל, יעקוב, הואשם בבגידה בארבע משפחות יהודיות לטובת הפאשיסטים במהלך מלחמת העולם השנייה ביוון. הזוג שב מאוכזב לביתם בשכונה היהודית (*מחלה*), שם הם עדים לרצח יעקוב, דודו של דניאל בידי חברי ההגנה. דניאל ומונס נמלטים מזירת הרצח. מירזא מחסן ח'אן, שכנס המוסלמי הדתי שומע את הזעקות ובא לעזרת הנרצח. בעקבות כך, הוא נעצר באשמת הרצח ומושם בכלא. נורי, אחיו העיתונאי של מירזא מחסן, גומל בליבו למצוא את הבעל והאישה היהודים על מנת שימסרו עדות אמת בבית המשפט. מונס ודניאל, אשר שמו פעמיהם אל הגבול על מנת לצאת מגבולות הארץ, נמלטים מציפורניהם של נורי וחברי ההגנה. נורי מוצא אותם

* אורלי רחימיאן (orly_r@hotmail.com) היא מרצה באוניברסיטת בן-גוריון בנגב בקורסים העוסקים באיראן ובתולדות הקהילה היהודית האיראנית. היא כותבת דוקטורט בהנחייתו של ד"ר חגי רם וד"ר דוד ירושלמי בנושא: "דימויי היהודים בעיני האיראנים במהלך המאה העשרים". היא עמיתת מחקר במכון בן-צבי לחקר קהילות ישראל במזרח.

¹ דימוי היהודי בתקופת השושלת הפהלווית היה מורכב: בציבור האיראני רווחו דימויים שונים על יהודים. לצד הדימוי הסטריאוטיפי השלילי של היהודי האיראני, נוצר בתקופת מחמד רזא שאה (שלט 1941-1979) דימוי חיובי יותר כתולדה מהכוח ומהמעמד שצברו בתקופה זו בחברה האיראנית. דימוי זה אף הושפע מדימוי היהודי הישראלי, שנתפס כמופת לחיקוי אך גם, ובעיקר לאחר מלחמת ששת הימים, כתוקפן וכמדכא הלאומיות הפלסטינית. אודות דימוי זה ראה מאמרי: "בגיהינום של טהראן נוצחנו 1: 2 - משחק איראן-ישראל בגביע אסיה לכדורגל (1968)", *הכיוון מזרח*, 13: היציע המזרחי נוטל את רשות הדיבור, 2007, עמ' 22-28.

כאשר הם עומדים בתחנת הגבול על שפת הים, ממתנינים לאוניה שתיקח אותם לארץ המובטחת. נורי מפריד בין דניאל ומונס, העולה על האוניה לכיוון הארץ המיועדת, ומביא את דניאל בזמן למשפט הנערך בטהראן. מול בנין בית המשפט, נורה נורי בידי רוצחו של יעקוב, אשר עקב אחריהם, אך דניאל מצליח להגיע לאולם בית המשפט.

חמיד רזא צדר, החוקר את ההיסטוריה הפוליטית של הקולנוע האיראני, דן בסרטים שיצאו לאקרנים בשנות התשעים של המאה העשרים ועוסקים ביחס למערב. צדר מציין כי במספר סרטים אויבים זרים יוזמים להשתלט על הממשלה האיראנית,² ביניהם סרטים המתייחסים לאויב הציוני. צדר מציין כי הפקת סרטים אנטי-ציונים החלה באמצע שנות השמונים. הוא מציין כי פרשיד פלכנזי³ (Farshid Falaknazi) הפיק סרט בשם עֶפְרָיִת (שטן) אודות המעשים של הציונים באיראן בשנת 1984, אך הוא מעולם לא הוקרן.⁴ חמיד רזא מגדיר את הסרט "סֶרְב" כיוצא דופן ומציין כי הזוג בסרט חווה אלימות בעקבות ההגירה לארץ המובטחת.⁵

הסרט סרב הוא יוצא דופן, שכן הוא דן בסוגיה משמעותית: מקומו של "האחר" היהודי-האיראני והיהודי-הישראלי בעיני האיראנים ומקומם של היהודים בחברה האיראנית. לאורך הסרט, מתקיימת אבחנה ברורה בין יהודי איראן לבין יהודי העולם והציונים. הסרט משקף את הזהויות השסועות של יהודי איראן בין ציונות ומדינת ישראל, לבין השייכות והנאמנות למולדת המקורית. הסרט משקף גם את הטרגדיה האישית של יהודי איראן, שחיו מאות בשנים עם שכניהם

עטיפת הספר אסנאד-י מהאג'רת-י יהודיאן-י איראן בה פלסטין

המוסלמים ועמדו מול בחירה היסטורית בין מולדתם לבין האופציה הציונית שנכפתה עליהם. אחת המטרות הברורות של הסרט הוא המסר כי יהודי איראן הינם חלק מהעם האיראני ואל להם להגר לארץ לא נודעת.⁶ בכך מאמץ הסרט את ההבחנה שקבע ח'מיני במאי 1979, בהצהרתו כי האסלאם לא מבחין בין "אלו המחזיקים בדתות אחרות" כשהוא חוזר ואומר: "אנו מפרידים בין הקהילה היהודית לציונים. ואנו יודעים שאלו הם שני דברים נפרדים. אנו נגדם [כלומר, נגד הציונים] כי אלה אינם יהודים; אלה פוליטיקאים... אבל הקהילה היהודית ושאר הקהילות הנמצאות באיראן הן בני העם הזה. האסלאם ינהג כלפיהם באותה צורה שהוא נוהג עם יתר שכבות העם". בסקירה זו, נדון תחילה בדמות היהודי כפי שמשקפת בסרט, ואחר כך בדמות הציוני.

² Ahmad Ashraf, "Conspiracy Theories", *Iranica Encyclopaedia*, vol. IV, Mazda Publishers: Costa Mesa, pp. 138-147.

³ פלכנזי היה שחקן בסרט בבימויו של הבמאי הארמני סמואל ח'אצ'יכיאן (1923-2001) בשם "אנפג'אר" משנת 1979, העוסק בקבוצה המנסה במהלך המהפכה לרוקן מחסן נשק ולהעביר את הנשק לידי ההמונים. אך נכשלת.

⁴ Hamid Reza Sadr, *Iranian Cinema: a political history*, London and New York: Tauris, 2006, pp. 214-215.

⁵ Hamid Reza Sadr, *Iranian Cinema: a political history*, London and New York: Tauris, 2006, pp. 215.

⁶ בשנת 1374 (1996) התפרסם באיראן בידי ארגון התיעוד הלאומי של איראן בסיועה של מרצ'יה יזדאני ספר בשם "אסנאד-י מהאג'רת-י יהודיאן-י איראן בה פלסטין" (מסמכי ההגירה של יהודי איראן לפלסטין). ספר זה בוחן באמצעות הצגת מסמכים מקוריים את "הסיבות שהיו להם חלק נכבד בהמרצת ובעידוד היהודים להגר [מחוץ לאיראן]" (עמ' 21, מבוא) בתקופה הפהלווית. המסמכים מציגים את הסיוע שהעניקו גורמים ציוניים דוגמת הסוכנות היהודית (אזאנס-י יהוד) ליהודי איראן בהגירתם לפלסטין.

התהליך אותו עובר דניאל בסרט מאפשר לקטלגו תחת ז'אנר הסרטים המכונה על ידי חוקר הקולנוע, חמיד נפיסי "קולנוע בעל מבטא" או קולנוע של גלות. נפיסי מעלה את התמות הבאות כרווחות בסרטים אלו: עצב, בדידות, זרות – ומוסיף, כי הדמויות המועדפות הינן של אנשים מנוכרים.⁷ הסרט "סרב" פותח בסצנה קשה של גוויה ירויה המוטלת על הקרקע ומסתיים ברציחתו של נורי על מדרגות בית המשפט. כל הסרט מלווה בתחושה קשה של עצבות, חוסר-שייכות ותהייה על מיקומם של דניאל ומונס בחברה האיראנית. כמו כן, אחד מן המוטיבים המנחים של "סרטי הגלות" הינו המסע. מסעות של בריחה, הגירה או חזרה מסווגים בעיקר כמסעות של גלות. מסעות כאלה הינם לעיתים קרובות מורכבים ומתפתחים ואף יכולים לשנות את מאפייניהם: מסע יכול להתחיל כבריחה, למשל, להפוך לכזה של גלות, הגירה או חזרה.⁸ אחד מהמאפיינים של מסעות גלות הוא מסע של בריחה, המהווה למעשה מסע בחיפוש אחר הבית.⁹ מאפיין זה מתאים לסרט "סרב" ומכאן מאפשר לשייכו לז'אנר זה.

במהלך הסרט עובר הגיבור הראשי, דניאל, תהליך בו מתגבשת זהותו האיראנית והוא הופך ל"איראני". הוא עובר מיהודי-פסיבי לאיראני-אקטיבי. בכדי להפוך לאיראני הוא צריך להשיל מעל עצמו מכלול של תכונות, המזוהות בעיני האיראנים כתכונותיו הסטריאוטיפיות של היהודי הגלותי: אינדיווידואליזם קיצוניות, פסיביות, פחדנות, מנוסה ורדיפת-בצע. במהלך הסרט חל בדניאל היפוך: הוא בורח מהשכונה היהודית (המחלה), המרחב היהודי האיראני המסורתי אליו נקשרו דימויים של פרימיטיביות ופיגור, כשבידו מזוודת דולרים, הסמל האולטימטיבי ליהודי הנווד. בסוף מסעו הוא מגיע אל הגבול, ושם למול הים, אל מול חוסר המוצא, לאחר שהוא מאבד את אשתו ונותר בודד הוא נולד מחדש. על החוף מגיע דניאל להבנה כי איראן היא ארצו ואל לו להגר, ומצהיר:

"הם הלכו. לאן נלך? כאן המולדת שלנו, הלא היא עתיקה יותר מההיסטוריה. אין לנו בית. איזה מין עם הוא זה [העם היהודי]? הוא בעצמו יהודי והם מאשימים אותי בהיותי יהודי. שום מקום איננו מקומנו. האם להיות יהודי זוהי אשמה? הם הורגים בנו ואחר כך אומרים: גבור על המוות! נצח!"

עם ההגעה למסקנה זו שב דניאל לטהראן הבירה ואז בניגוד לפחדנות, בניגוד למנוסה, על אף החשש מפני ארגון ההגנה, הוא עומד אל מול קליעי האקדח שנורים בנורי, ונכנס בראש מורם אל תוך אולם המשפט על מנת להעיד במשפטו של מירזא ח'אן המוסלמי. בעקבות מהלך זה שב דניאל אל חיק האיראניות. הנופים בסרט אף הם משקפים אותו תהליך של לידה מחדש: דניאל עובר מטהראן הבנויה דרך השממות והמדבריות אל הים, ומשם חזרה לעיר הבירה. תחייתו מתרחשת למול החוף בהדרגתיות, כאשר מוטיב המים והים הם סמל לתחייה, לפריחה מחודשת.¹⁰ אל מול הים משיל דניאל את תכונותיו הפסיביות ונולד מחדש. דימוי הלידה למול הים מתחדד, לאור העובדה כי יהודי איראן לא נאלצו לעבור מכשול ימי על-מנת לעלות למדינת ישראל, אלא עלו דרך היבשה.

⁷ Naficy, Hamid, *An Accented Cinema: Exilic and Diasporic Filmmaking*, Princeton: Princeton University Press, 2001, p. 27.

⁸ Ibid. p. 222.

⁹ Ibid. p. 223.

¹⁰ אודות סמל הים בתרבות העברית ובספרות העברית המודרנית כנדבך חשוב בניחוח הביקורת של הציונות, ראה ספרו של חנן חבר: **אל החוף המקוּנה: הים בתרבות העברית ובספרות העברית המודרנית**, מכון ון ליר: הקיבוץ המאוחד, 2007. כך למשל, ספרו המפורסם של משה שמיר, "במו ידיו: פרקי אליק" המהווה את הסיפור המכונן של מדינת ישראל הצעירה, פותח במשפט: "אליק נולד מן הים". דניאל נולד מן הים, בדיוק כמו אליק שהופך ל"צבר" הישראלי, אלא שדניאל הופך לאיראני.

הדיכוטומיה שבין היהודי האיראני לזה הציוני מעוצבת גם באמצעות שמו של הסרט, "עופרת", שם הטומן בחובו דואליות: כשם שהעופרת עשויה להיות כבדה ונמנית על החומרים הצפופים ביותר, עשויה היא להיות במקביל רכה מאוד; היא עמידה מאוד לקורוזיה ומהווה חסם לקרינה מייננת, אך בו בזמן היא מתכת רעילה מאוד ועשויה להביא לנזקים קשים למערכת העצבים של האדם. בדומה לכך, היסוד היהודי הוא דואלי מאוד בעיני האיראנים.¹¹ דמות היהודי הינה רבת-פנים: מצד אחד קיים היסוד היהודי האיראני, המתגלה בסרט זה כנאמן ללאום האיראני, היהודי המוכן לשים את חייו בכפו, תוך ויתור על רצונותיו שלו, על מנת להציל את הדמות המוסלמית. מנגד, קיים היסוד היהודי הציוני והישראלי, המוצג כשטני, כמעין דימוי היוצא משורש אֶהְרִימֶן (היסוד הרע בדת הדואלית הזורואסטרית), הנוהג באלימות ומהווה סכנה ליהודים באיראן ולמדינה עצמה.

הסבר אחר לשמו של הסרט כרוך בשיטה להוצאה להורג בהלכה היהודית. אחת מארבע מיתות בית-דין, שהן שיטות הוצאה להורג על חטאים שהתורה גוזרת עליהם עונש מוות, הינה שריפה. ביצוע העונש היה נעשה על ידי כריכת צווארו של הנידון בסודר, משיכתו מכאן ומכאן, והשלכתו של פתיל של עופרת רותחת לפיו. כך למשל בסדרה "בית הדין התלמודי" שהופקה על ידי הטלוויזיה הסורית ושודרה בערוץ הטלוויזיה האיראני "סהר", בינואר 2005, ישנה סצנה בה מוענש החוטא באמצעות שפיכת עופרת רותחת לפיו, קטיעת אוזנו ושיסוף גרונו. על פי הסדרה סצנה זו מתרחשת בימינו אלו.¹² בדימוי זה נעשה שימוש לשם המחשת אכזריותם של היהודים עוד מקדמת דנא. אם כך, מוטיב העופרת בא לתאר את אכזריותה של היהדות ושל היהודי הנתפס כ"יהודי העולמי".

אותו היהודי "העולמי" והציוני מוצג באור שלילי ביותר בסרט זה. אנשי ההגנה מוצגים כמי שידם בכל וככאלו הכופים את פרויקט הלאומיות הישראלית בכוח על יהודי איראן; הם השולטים בעיתונות האיראנית ובכלכלה האיראנית, וביכולתם להשיג מידע על כל המתרחש במדינה זו. ניתן להבחין בסרט זה בהשפעת "הפרוטוקולים של זקני ציון", לפיהם עסוק היהודי במזימה נצחית וכלל-עולמית: להסתנן אל העולם הלא-יהודי, להשחיתו ובסופו של דבר להשתלט עליו תוך שימוש ברמייה ובתחבולות. בסרט מוצג מטה ההגנה באיראן כדוגמת מועצת היהודים המתוארת בפרוטוקולים של זקני ציון.

באחת הסצנות בסרט מתנהלת פגישה במטה ארגון "ההגנה" בין העיתונאי היהודי הצעיר, יוסף, לבין מר מאייר, ראש הארגון באיראן. יוסף מבקש ממר מאייר, ראש ארגון "ההגנה" באיראן, כי יחתום על מסמך היציאה שלו, על מנת שלא ייצא מבית הקברות (ככל הנראה הכוונה היא לבית הקברות "בְּהֶשְׁתִּיָּה", שם השתכנו העולים מאיראן ומעיראק טרם עלייתם ארצה עם קום המדינה). כלומר, יוסף מבקש ממר מאייר להישאר באיראן. מאייר מטיח ביוסף כי מדינתו היא "שם" [כלומר, בישראל], וכי יותר אין עוד יהודים נודדים (נְהוּדִי-י סַקְנָאָא). בתגובה עונה לו יוסף: "היהודים כאן, כלומר באיראן, הם שונים מהיהודים במקומות אחרים... אנו קושרים עצמנו להיסטוריה של איראן, יש לנו שורש קדום משותף". מאייר מתעצבן על דברים אלו ועונה ליוסף בתקיפות ובכעס:

¹¹ יש לציין כי דואליות הינה מוטיב הטבוע בתרבות האיראנית עוד משחר ההיסטוריה שלה, כפי שבא לביטוי בצורה המובהקת ביותר בדת הזורואסטרית.

¹² ראה: <http://www.memritv.org/clip/en/491.htm>. תודתי נתונה למאיר סעידיאן על הפניתו זו.

"דברייך, צעיר, גוזלים את זמננו. האם אתה בטוח כי הינך יהודי?" על כך עונה לו יוסף: "האם הייתה שבת בה לא הלכתי לטקס [קרי קידוש יום השישי]?"

ביקורתו הקשה של הבמאי האיראני על דמותו של הציוני באה לידי ביטוי גם בלעג למודל של העברי הארץ-ישראלי, כפי שנבנה בידי הציונות. ביקורת זו זוכה למשנה תוקף שכן היא מושמת בפיו של היהודי האיראני יוסף, האומר לראש ארגון "ההגנה": "הרי לך בשר ושרירים, מדוע הינך כאן [באיראן ולא בישראל]? להרצל לא היו שרירים. זה שכותב וחושב אין לו בשר ושרירים כמוך...".

סרט זה ממחיש כי יצירת דימויו של ה"אחר" בקולנוע היא תהליך המושפע מן המציאות החוץ-אומנותית אך בו זמנית גם מעצבת דימוי זה. בחינת התגלמותו של היהודי כדמות קולנועית מלמדת על הדרך בה נוצרו כמה מדפוס ההתייחסות אל ה"אחר" בהתייחס להקשרים אינטר-טקסטואליים ולקונטקסט עצמו. 13 כלומר, אחת הגישות רואה בסרטים בבואות של הנושאים החברתיים והפוליטיים המעסיקים את החברה בו הם נוצרו. לא זו בלבד, אלא שהתגבשות דימוי ה"אחר" היהודי בקולנוע מעידה על ניסיון כלשהו להתמודדות עם מציאות מסוימת בחברה. אם כן, סרט זה מלמד אותנו על תרבותה ועמדותיה של החברה האיראנית שייצרה דימוי זה של ה"אחר" היהודי. דפוסים אלו ממשיכים לחלחל בחברה, במדיומים שונים. מעבר בולט של הדימויים הנ"ל אל המסך הקטן נמצא בסדרת הטלוויזיה ששודרה לאחרונה באיראן, "מִדְאֶרְ-י צֶפֶר דְרָגִיה" (סיבוב של אפס מעלות). סדרה זו דנה אף היא בעיצוב ובשיקוף דימויי האחר היהודי, הישראלי והשואה בחברה האיראנית באופן דיכוטומי. מערכות הסימנים הללו מלמדת על זיקות הדדיות גלויות ומוצנעות ועל דימויים עצמיים ודימויים של ה"אחר", כפי שהם משתקפים על המסך הגדול ולובשים צורה במדיומים אחרים.

¹³ בהתייחס לקונטקסט החברתי-פוליטי של הסרטים, היידן וייט (White) כינה את הסרטים ההיסטוריים "היסטוריופוטיה" (Historiophoty): "ייצוג ההיסטוריה ומחשבתנו עליה באמצעות דימויים חזותיים ושיח פילמאיי". ראה: H. White, "Historiography and Historiophoty", p. 113.

אינטרנט במזרח התיכון

מיכאל ברק*

מאז כניסתה של רשת האינטרנט לחיינו באמצע שנות התשעים השתנו דפוסים והרגלים רבים באורח חיינו, ובמחיי יד נהפך העולם ל"כפר גלובאלי" אחד, חוצה תרבויות, חברות ודתות. מהפכה תקשורתית זו לא פסחה על העולם הערבי וחדרה גם אליו, גם אם בקצב איטי לעומת המערב. השפה האנגלית ההגמונית במרחב הסייברי, כמו הצנזורה ומשטר הפיקוח של המדינות על הרשת, היו ועודם מן המכשולים העיקריים להתפשטות האינטרנט בעולם הערבי. עם זאת, מספר הגולשים בערבית ממשיך לגדול פלאים וכך גם מספר האתרים, הבלוגים והרשתות החברתיות.¹

מדור חדש זה מבקש לסקור אתרים חדשים וישנים במזרח התיכון ומחוצה לו, שעולים חדשות לבקרים ברשת הווירטואלית בשפות ערבית, פרסית ותורכית, ולהציגם לפני החוקרים והמתעניינים בנושא. במדור זה נבקש לסקור בלוגים בולטים, אתרי אפוזיציה, עיתונים אלקטרוניים ועוד. בגיליון הנוכחי נתמקד בשני אתרים. האחד, "סוני און ליין" (Sunni Online) משמש שופר לעדה הסונית באיראן. השני אתר הבית של "מרכז מדאר" שברמאללה, שהוא מכון העוקב אחר החברה הישראלית.

"סוני און-ליין"

<http://sunnionline.net>

אתר "סוני און-ליין"

רשת האינטרנט היא כלי מחקרי חשוב מאוד, כמוהו, שספק אם בלעדיה היינו מתוודעים לקולו של "האחר" – אותן קבוצות מיעוט דתיות, אתניות ואידיאולוגיות. מאחר שהמדינה, או קבוצת הרוב, מדכאת את חופש הביטוי שלהן, אין קבוצות אלה מצליחות להגיע לקדמת הבמה ולהשמיע את קולן. הוא הדין גם למיעוט הסוני היושב באיראן, שקולו כמעט ולא היה נשמע לולא רשת האינטרנט.

האתר "סוני און ליין", אשר הושק לפני שלוש שנים בשפות פרסית וערבית, מציג עצמו כאתר הבית "הרשמי" של העדה הסונית באיראן ושל אוניברסיטת (או *המְוָזָה*) "דאר אל-עלום" בזהאדאן, הנמצאת בחבל בלוצ'יסטאן שבדרום-מזרח איראן, בקרבת הגבול שבין אפגניסטן

* מיכאל ברק הינו דוקטורנט בבית הספר להיסטוריה באוניברסיטת תל אביב. עבודת המחקר שלו עוסקת בצופיות ופונדמנטליזם אסלאמי בהנחייתו של ד"ר מאיר ליטבק.

¹ עפ"י האתר של "היוזמה לאינטרנט ערבי פתוח" מטעם "הרשת הערבית למידע על זכויות אדם", המקיימת מיזם ייחודי העוקב אחר התפתחות האינטרנט בעולם הערבי, הגיע מספר הגולשים במדינות ערב בשנת 2006 ל-26 מיליון. גם הבלוגים בערבית נמצאים במגמת עלייה, כ-40,000 בלוגים מתוך 37 מיליון בשנת 2006. ראה:

<http://www.openarab.net>

² מונח השגור בפי דוברי פרסית לציון מדרשה או מוסד דתי.

לפקיסטן.³ האתר הוקם בהוראת שיחי' עבד אל-חמיד, חכם הלכה סוני בכיר וממנהיגיה הבולטים של העדה הסונית באיראן, המשמש כראש האוניברסיטה הנזכרת לעיל והאחראי על האתר. הלה מסתמן גם כמבקר חריף של מדיניות משטר האיתוללות כלפי העדה הסונית במדינה, המתבטאת בפיקוח הדוק על מוסדות הדת הסונים ובמאסרם והגלייתם של חברים מבני העדה. באתר אפשר גם למצוא חומר רב על מצבה העגום של העדה באיראן, לרבות דרשות רבות של עבד אל-חמיד, המגנות את המשטר ומבקרות חכמי הלכה סונים הנכנעים לתכתיביו. מנהל האתר מצר גם על הגבלת חופש הביטוי ומודה בפה מלא שהאתר בבחינת ערוץ כמעט יחיד להצגת רחשי לבה של העדה:

"בהתחשב בכך שאנו סונים המתגוררים באיראן ושאנו שלישי מהתושבים, ובהתחשב שאין לנו אמצעי תקשורת, כמו טלוויזיה, רדיו ועיתונים, שיאפשרו לנו להפיץ את הדעה שלנו ולהציג את צרכינו, ומכיוון שאין בידינו אמצעים להביע את כאבנו ולחשוף את הקשיים שאנו סובלים מהם מאז תחילת המהפכה [האיראנית] ועד היום, הרי שאנו מבקשים להשתמש באתר זה בתור אמצעי,⁴ [שדרכו] המוסלמים יכירו אותנו, יתוודעו לפעילותינו ויחשפו לאינפורמציה מהימנה עלינו, כדי שיכירו את אחיהם הסונים באיראן ואת מה שקורה להם. [אנו רוצים] שהאינפורמציה הזו תשפיע על עמדתם הפוליטית והחברתית, מכיוון שהמאמינים [הסונים] הם בבחינת אדם אחד, וכאשר נפגע אחד מאבריו ממחלה, הרי כל הגוף דרוך וחומו עולה. ברור מאליו שלאחדות האמונה יש השפעה עמוקה על גורל האומה האסלאמית".⁵

האתר אינו עוסק רק בענייניה של העדה הסונית באיראן ובטיפוח קשריה עם העולם הסוני, אלא מבקש גם להפיץ את ערכיו ואת עקרונותיו של האסלאם הסוני. בשל כך מנהל האתר מצהיר שבקרוב יושקו לאתר גרסאות באנגלית וברוסית "בכדי שלא-מוסלמים מארצות המערב ומאמריקה יכירו באסלאם בתור הדת האמתית ובעצמה שלה".⁶

האתר פונה למעשה לשני קהלי יעד עיקריים: לסונים דוברי פרסית היושבים באיראן, מתוך מטרה לאחד שורות ולהפגין לכידות בקרב העדה; לסונים דוברי ערבית היושבים מחוץ לאיראן, כדי להגביר את המודעות למצב שהעדה נתונה בו במדינה, לחזק את הקשרים עם אחיהם מחוץ וללחוץ על דעת קהל בעולם הסוני להתערב לשיפור מצבה. לכן מנהל האתר מציין שיש כוונה לתרגם לערבית קטעים נבחרים מכתב העת הסוני "נדאא אסלאם" (=קולו של האסלאם),⁷ היוצא לאור בפרסית מטעם האוניברסיטה בזהאדאן ושעוסק בבעיותיה של העדה באיראן.

באתר אפשר למצוא עיתון נוסף בשפה הערבית, "אל-צחוא אל-אסלאמיה" (=ההתעוררות האסלאמית)⁸ שגם הוא עוסק בבעיות העדה, לרבות סוגיות בוערות בעולם האסלאם הסוני ושאלות הלכתיות. בנוסף על כך, מפציר מנהל האתר בגולשים הערבים להפיץ את המסר הגלום באתר ברחבי הרשת ולהשתתף בכתבת תכנים פוליטיים, חברתיים ודתיים עבורו. זאת "מכיוון שאנו חיים בסביבה שיש בה מצוקה של מיעוט בחוקרים [...]. אנו זקוקים לאנשים כאלה [...]. מכיוון שאנו

³ אוניברסיטה זו משמשת מרכז ללימודים דתיים עבור סונים ברחבי איראן ואף מחוצה לה. שיחי' עבד אל-עזיז בן עבד אללה, מבכירי העלמאאי הסונים בבלוצ'יסטאן (1918-1987), ייסד אותה לקראת סוף שנות החמישים של המאה הקודמת.

⁴ ההדגשה שלי.

⁵ ראה: http://www.sunnionline.net/ar/default.cfm?tbid=tbp_content&rule=view&id=656&xPg=45.

⁶ שם.

⁷ העיתון קיבל אישור ממשלתי רק בשנת 2000. תפוצתו נאמדת בכ-9000 עותקים באיראן ומחוצה לה, ויוצא לאור אחת לשלושה חודשים. אפשר למצוא את העיתון הזה בגרסה הפרסית של האתר.

⁸ ראה אור החל משנת 2002.

סובלים מהתנסות כואבת של הגליה ומחסור באנשים, הרי אנו זכאים יותר מכל לקבל עזרה מדעית [...]”⁹.

אתר הבית של מרכז "מדאר"

<http://www.madarcenter.org>

אתר מרכז "מדאר"

אם נעלעל בדפי העיתונים הערביים הכתובים והאלקטרוניים, נוכל למצוא לעתים מדורים ששמו "אֶסְקְרַאֲלִיָּאֵת" או "שְׂאוֹן אֶסְקְרַאֲלִיָּה", העוסקים בסוגיות ישראליות. אלו יהיו לרוב מגמתיים וממוקדים בנושאי חוץ וביטחון. "המרכז הפלסטיני למחקרים ישראלים", או בשמו המקוצר "מדאר", יוצא מן הכלל בהקשר הזה, והוא מבקש לעסוק במכלול ההיבטים הקשורים לחברה הישראלית, ובהם כלכלה, ספרות, דת, ובכל מה שקשור למדינת ישראל ולעם היהודי.

המרכז החשוב הזה, שמשכנו ברמאללה,

נוסד בשנת 2000 בתור אגודה אזרחית לפי חוק אגודות הצדקה והארגונים האזרחיים של הרשות הפלסטינית, והחל בפעילותו המחקרית בשנת 2001. הרעיון להקמתו, כפי שהדברים מובאים באתר הבית שלו, "נבע מן הצורך, הן בפלסטין והן בעולם הערבי, לייסד מרכז שייוחד במלואו למאמץ ללמוד כל מה שניתן על ישראל ועל דרך החיים והחשיבה שלה", וזאת "בפרספקטיבה ערבית" ו"באופן אובייקטיבי ומקיף"¹⁰. מנכ"ל המרכז הנוכחי, ד"ר מֶפִּיד קסום, הביע תקווה שבפרסומים ובניתוחים של המרכז על החברה הישראלית יהיה כדי לסייע ל"מקבלי ההחלטות בעולם הפלסטיני והערבי, וכך גם לחוקרים, לאנשי אקדמיה ולציבור הקוראים בכללי"¹¹. מספר דמויות פלסטיניות מוכרות ומכובדות נמנות על מייסדי המרכז, ובהן מְחֻמוּד דְרוּיֵש, אֶפְרָם הַנִּיָּה, ד"ר לִילָא פִּזְיָי, ד"ר עֲלִי גִרְבָּאֵי ופרופ' אַחְמַד חֶרְב.

האתר בשפה הערבית מחולק לשלוש קטגוריות מרכזיות, לפי מרחב פעילותו הענפה של המרכז. הראשונה (<http://www.madarcenter.org/madar>) מציגה את מקבץ פרסומי המרכז, שרובם מוצעים למכירה, ובהם נכללים:

- א. מחקרים בתחומים שונים, כמו "שפה וזהות בישראל", "העיתונות והתקשורת בישראל", "התיאטרון הישראלי" ועוד.

⁹ ראה: http://www.sunnionline.net/ar/default.cfm?tbid=tbp_content&rule=view&id=656&xPg=45
¹⁰ באתר אפשר למצוא שש תוכניות רדיו עם תמליל, ששודרו בין יוני לנובמבר 2007 בתחנת הרדיו "צות פלסטין" (=קול פלסטין), ואשר עוסקות בראשית הקמת המרכז, חזונו, אופיו ופעילותו. ראה:

<http://www.madarcenter.org/madar/audio.asp>

¹¹ ראה: <http://www.madarcenter.org/madar/audio01.asp>

- ב. "כתב עת ראשון ויחיד מסוגו בעולם בשפה הערבית המתמחה בסוגיות ישראליות" ששמו "מגילת קצ'איא אסראאיליה" (=כתב עת לסוגיות ישראליות), היוצא לאור כל שלושה עד חמישה חודשים.
- ג. תרגום מחקרים שחוקרים יהודים כתבו בעברית או באנגלית.¹²
- ד. תרגום מחקרים או דוחות ארוכים סביב נושא מסוים המתפרסם בסדרה ששמה "אוראק אסראאיליה" (=דפים ישראלים).
- ה. דוח אסטרטגי שנתי של "מדאר", שבו סקירה שנתית על ישראל עם ניתוח והסברים.
 - ו. תמצות דברי כינוסים שהמרכז עורך מפעם לפעם.
 - ז. דוחות מיוחדים שעוסקים בבעיות בוערות בחברה הישראלית.

בקטגוריה השנייה (<http://www.madarcenter.org/almash-had>) מופיע כתב עת, אשר יוצא לאור אחת לשבועיים ושמו "אל-מש'הד אל-אס'ראאילי" (=הזירה הישראלית). בכתב עת זה ניתן למצוא מאמרים, ניתוחים וסקירות והוא נספח ליומון הפלסטיני "אל-איאם". בנוסף, גרסה מקוונת של הפרסום זמינה באתר האינטרנט בלא תשלום.

הקטגוריה השלישית (<http://www.madarcenter.org/databank>) היא הרחבה מכולן ושמה "בנק המידע". "בנק" זה מכיל מונחים רבים העוסקים בכל היבט של החברה הישראלית, החל ממשמעות ההמנון הלאומי וכלה במילים השגורות בסלנג הישראלי. ד"ר קסום, מנכ"ל המרכז, שמח לבשר שב"בנק המידע" יש "1000 מונחים ישראליים, יהודיים וציוניים", ובכוונת המרכז להוציא לאור מילון מונחים ישראלים. יש למה לחכות...

¹² בשל כך סופג המרכז ביקורת במדינות ערביות. יואב שטרן, "סקר: רוב יהודי בישראל לעידוד הגירה ערבית", הארץ, 4 באפריל 2005. ראה:

<http://www.haaretz.co.il/hasite/pages/ShArtPE.jhtml?itemNo=560640&contrassID=2&subContrassID=21&sbSubContrassID=0>

האם ידעת ש...?

אני שמח לפתוח את מדור "האם ידעת ש...?" ב"רוח מזרחית" המתחדשת. המדור מבקש לסייע לקוראים במעקב אחר התפתחויות וחידושים בעולם המוסלמי. במדור תיתן נקודת מבט חדשה ורעננה לכמה סוגיות מרכזיות בשיח התרבותי, הכלכלי, המדיני בעולם, כפי שמתבטאות בזווית הייחודית של העולם הערבי והאסלאמי.

העולם המוסלמי, המונה כחמישית מכלל אוכלוסיית העולם, הינו מעצב דעת-קהל ומדיניות, הרבה מעבר לגבולותיו הפיסיים, שכן הכפר הגלובלי מושפע רבות מן האינטראקציה בין האסלאם ומאמיניו ובין תרבויות אחרות. מתוך הבנה זו, יבקש המדור לתת את הדעת להתייחסות לסוגיות הנוגעות בכל תחומי החיים בעולם האסלאם.

מחקר תאי גזע באיראן

אביאל אטיאס*

"הוי האנשים, אם אינכם בטוחים כי לבסוף יעוררוכם לחיים, הנה אנו בראנו אתכם מעפר, מטיפת זרע, מדם מעובה, מפיסת בשר, בין אם מוגמרת ובין אם לאו – כך נבהיר לכם זאת."

סורת העלייה לרגל (אל-חג'), מספר 22 פסוק 5 (תרגום אורי רובין)

ב-9 באוגוסט 2001, הודיע נשיא ארצות הברית ג'ורג' וו. בוש כי מחקר בתאי גזע עובריים (*Embryonic Stem Cells*) מותר אך ורק על דגימות אשר נלקחו עד ליום הודעתו. הצהרה זו סימנה את החלתן של הגבלות על מחקר בתאי גזע עובריים. הכרזתו של הנשיא בוש האטה את מחקר תאי הגזע, לפחות במערב, והפכה אותו לאור המגבלות לפחות-יעיל לצרכי רפואה אנושיים. כך למשל, מתלוננים חוקרים, כי שימוש בתאי גזע אנושיים לצרכי מחקר, מאושר רק לאחר "זיהומם" בסרום בעלי-חיים (פלזמת הדם הנקייה ממרכיבי הקרישה), ובכך פוסל את פיתוח הממצאים לטובת בני-האדם.

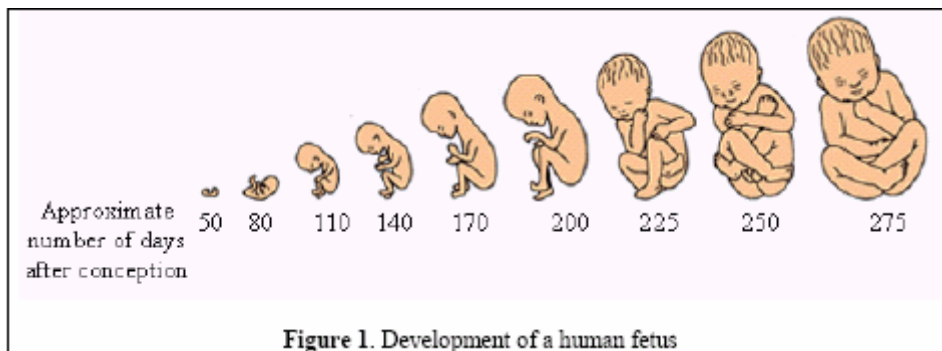
האיסור האמריקאי לא הופיע בחלל ריק: מדינות רבות אוסרות על מחקר בתאי גזע עובריים אשר יוצרו במיוחד לשם כך, וזאת בכדי למנוע שיבוט אנושי בכל צורה והיקף. המתנגדים העיקריים חוששים מן היכולות ההרסניות שעלולות לנבוע משיבוט שכזה. למולם, התומכים במחקר מציינים את יתרונותיו, הכוללים בין היתר ריפוי מחלות סרטן מסוגים שונים, גידול אברים בתנאי-מעבדה והשתלתם בחולים וכן ניטור וריפוי של מחלות ותסמונות עובריות.

הדת היא אחד מאמצעי-האיסור המרכזיים המשמשים בידי המתנגדים במערב. עם התרבותם של קולות הקוראים להתיר מחקר בתחום, פרסמה הכנסייה הקתולית איסור גורף למחקר בתאי גזע, בטענה שזו התערבות במעשה הבריאה, הפוגע בלב האמונה הנוצרית. היהדות, לעומתה, לא אסרה על מחקר תאי, משום שעל-פי השקפתה, תא מופרה אינו נחשב ל"אבר מן החי" וגורר חטא "יוצר", אלא עד לשלב מאוחר בהיריון.

* אביאל אטיאס הוא סטודנט לתואר שני בחוג להיסטוריה של המזרח התיכון ואפריקה באוניברסיטת תל-אביב.

חמש שנים בדיוק לאחר הודעתו של בוש, הודיע גורם ממשלתי איראני על לידתה של הכבשה האיראנית המשובטת הראשונה (שמתה דקות אחדות לאחר לידתה עקב סיבוכים בדרכי הנשימה). לידתה של הכבשה וחשיפת המחקר האיראני בתאי הגזע אגב כך, מייצגת תקופה של תנופה מדעית באיראן. ההודעה היוותה נקודת שיא בחתירתה העכשווית של איראן אל עבר פיתוח רחב-היקף של תחומי המדע והטכנולוגיה.

בדומה ליהדות, מתיר האסלאם באופן עקיף את המחקר בתא גזע, בטענה כי העובר אינו במעמד של בן-אנוש, אלא בהגיעו לגיל 120 ימים, היינו החודש הרביעי בבטן אימו [להלן שרטוט מס' 1]. האסלאם אף מתיר הפלות כאשר נשקפת סכנה פיסית או נפשית לעובר ו/או לאם.¹

שרטוט מספר 1: התפתחות העובר (בימים)

מקור: <http://isg-mit.org/>

למרות המכשלות העומדות בפניה אשר אפרט אודותיהן בהמשך הדברים, נמנית כיום איראן על עשר המדינות המובילות בעולם במחקר תאי הגזע העובריים.² מחקר תאי הגזע זוכה באיראן לתקציב נדיב מן המדינה ומהווה מקור משיכה לכל העוסקים בתחום, איראניים וזרים כאחד.

תנופת המחקר בתאי גזע באיראן מחדשת את העיסוק בתהייה הרווחת בעולם: האם פעולותיה של איראן בתחום הן בגדר "דווקאיות", או שמא מחקר תאי הגזע, כמו גם המחקר הגרעיני, נועד לשם המדע וקידום המחקר הרפואי?

בשנים האחרונות, נדמה כי מעולם לא נראה מצב המדע והחוסן הצבאי-טכנולוגי באיראן טוב יותר. היו שהתייחסו למאמציה של איראן בשני העשורים האחרונים לחזור אל תור הזהב של האימפריה הפרסית, זו שנכנסה לקיפאון אל-מול הרנסאנס האירופי. מי שהייתה מובילה בכל תחומי המדע הידועים לאדם עד אז – אסטרונומיה, מתמטיקה וכימיה – הביטה אל העבר ושאפה להחזיר עטרה ליושנה.

השינוי המהותי ביחס למדע החל בתקופתו של רזא שאה, בתחילת שנות השבעים, אז החל האחרון להעביר תקציבים למערכת החינוך הגבוהה. הפיתוח התעכב עם עליית השלטון האסלאמי בשנת 1979, ועם השבתת האוניברסיטאות באיראן שבאה בעקבותיה ואשר נמשכה שלוש שנים. התנופה המדעית החלה להתחדש לקראת אמצע שנות השמונים וביתר שאת בשנות התשעים. תקציב

¹ David W.G. Morrison¹ and Ali Khademhosseini, Stem Cell Science in Iran, in: Iranian Study Group in MIT: <http://isg-mit.org/>, [last entry: April 9, 2008].

² "Iran in the forefront when it comes to stem cell research" by Aneesh Raman, in: www.cnn.com/2006/WORLD/meast/11/16/raman.iranstemcell [last entry: April 9, 2008].

ההשכלה הגבוהה שולש תוך עשור (1.9% בשנת 1996 לעומת 0.6% בשנת 1985), וכך גם תקציב המחקר.³

“מרכז רויאן”

כיום, המרכז המתקדם ביותר בתחום מחקר תאי הגזע, הוא “מכון רויאן”, הממוקם בטהראן, ובעל שלוחות בקום ובתברזי. המרכז, שהוקם בשנת 1991 כמרפאת פוריות, הפך ב-1998 למרכז מחקר בתחום תאי הגזע והילודה. המרכז הוקם על ידי ד"ר סעיד קאזמי אשטיאני (אשר נפטר בשנת 2006 מהתקף לב), ועוסק בשישה תחומי מחקר: תאי גזע, אמבריולוגיה (מחקר העובר), גנטיקה, פריון האישה, אפידמיולוגיה (חקר מחלות) ואנדרולוגיה (חקר פריון הגבר).

מרכז רויאן החל בשכפול סרטי DNA המיועדים למחקר תאי גזע, וכיום מתמקד בשכפול תאים המיועדים לרפואת אברים שנפגעו ממחלות סרטניות. תחום זה נחשב לחוד החנית במחקר תאי הגזע וזאת משום היכולת לייצר רקמות זהות המושתלות באברים פגועים כתוצאה מטיפולים, ולהבריא את האבר ללא צורך בהשתלה או בבדיקת תאימות לחולה. היכולות הנגזרות מתוך המחקר בלתי מוגבלות כמעט מבחינה המדעית, ומאפשרות את קיצור זמן ההמתנה להשתלות שונות ואת הצלת חייהם של הממתינים. עם זאת, רבות הן הבעיות בתחום זה.

הפן הבעייתי ביותר במחקר הינו, כאמור, השיבוט. השיבוט לכשעצמו מהווה סוגיה מוסרית המסעירה את הקהילייה המדעית, שכן האפשרות ליצור אדם מ-DNA יכולה להוביל לתוצאות בלתי-רצויות. כך, למשל, הדיון בסוגיה המוסרית הנוגעת לזכויותיו וחובותיו של אדם משובט אל מול אנשים שאינם משובטים.

עם זאת סובל מרכז “רויאן” ממספר מכשלות המעכבות את ההתקדמות במחקר תאי הגזע. החרם הבינלאומי על איראן, משפיע באופן ישיר על יכולת המכון לרכוש ציוד מחקר מתקדם, ולהכשיר כוח-אדם איכותי. משום כך, מתקשה המכון להגיע להתקדמות משמעותית בתחום השיבוט, ומנסה, באמצעות ערוצים הנסתרים מאחורי הקלעים, להשיג ציוד וכוח-אדם איכותי למחקר.

מרכז “רויאן” מצהיר כי ממצאי מחקרו בתאי גזע מוקדשים “לריפוי מחלות ולהעלאת איכות החיים”.⁴ למרות זאת, רבה היא הביקורת הבינלאומית על המרכז. ישנם מדענים ופילוסופים במערב הטוענים כי המרכז הינו בגדר פרובוקציה איראנית נוספת, שמטרתה למשוך תשומת-לב בינלאומית, בדומה לפרויקט הגרעין. לעומתם, יש הטוענים כי פרויקט מחקר תאי הגזע באיראן אכן נועד לקידום הרפואה. מה שברור הוא, שאיראן מטילה את יהבה על פיתוח מדעי ועל ההון האנושי שלה. נדמה כי בטהראן הבינו שפריצות-דרך מדעיות והשתוות טכנולוגית למערב בתחומי מפתח, יהיו בבחינת כרטיס החזרה אל הקהילייה הבינלאומית, או לכל הפחות ישמשו להקלת החרם הכלכלי-מדעי על איראן ההולך ומחמיר בשנים האחרונות.

³ Bagher Larijani and Farzaneh Zahedi, Health Promotion, Islamic Ethics and Law in Iran, in Tehran University of Medical Sciences (TUMS), DARU Suppl. No. 1, January 2006. <http://diglib.tums.ac.ir/>, [last entry: April 9, 2008].

⁴ The Royan Institute Web-site: <http://www.royaninstitute.org/cmsen/>, [last entry: April 9, 2008].

זווית אחרת

אתר "זווית אחרת" הוקם בשנת 2005 במטרה להביא לקורא הישראלי את קולם של אינטלקטואלים מן העולם הערבי והאסלאמי הקוראים לשינוי ולרפורמה ועוסקים ביושרה ובחריפות בבעיותיהן של החברות הערביות והאסלאמיות. במסגרת שיתוף פעולה עם כתב העת רוח מזרחית, יפורסם בכל גיליון מאמר מתורגם ובמקביל, הוא יופיע גם באתר עצמו יחד עם הנוסח הערבי המלא.

בגיליון זה, בחרנו להביא את מאמרו של הסופר ואיש האקדמיה התוניסאי ח'אלד שופאת, העומד על המציאות הפוליטית, הכלכלית והחברתית אשר המיטה על העולם הערבי לטענתו את המשברים של השנים האחרונות. משבר הלחם האחרון במצרים, שלאורו נכתבו הדברים, הוא רק חוליה נוספת בשרשרת ארוכה של משברים המסתיימים באותה צורה ולטענתו, ללא התגייסות ההמון למחאת-רחוב שתוליך לשינוי, אין המצב צפוי להשתנות.

לצאת לרחוב

ח'אלד שופאת (איל"מ"א), 10.4.2008*

אני יכול לסכם את המצב בעולם הערבי בדרך הבאה: "מחירים מרקייע-שחקים ונשיאים שאינם מתים". אני אומר "העולם הערבי" באופן גורף, משום שהמדינות השונות שבו דומות זו לזו וקשה לדבר על איזושהי בולטות משמעותית של מי מהן ביחס לאחרות. כפי שמתברר, הדמוקרטיה איננה רק הרחבה פורמלית של חופש הביטוי והעיתונות. היא לעולם לא תהא בעלת משמעות בעבור עם שפמה אליה, אלא אם כן תלווה ברפורמות כלכליות, חברתיות ותרבותיות אמיתיות, שבגינן שכבה שבעה עד להתפקע תוותר לטובת שכבות רחבות, עניות ושחוקות עד דק, אשר נקראות לעתים, בהגזמה, "העם".

כדי להיות כנים עוד יותר, ההכללה הזו באה משום שאני, כמו מיליוני ערבים אחרים, רדוף אלפי אַנְתִּיפֵאדוֹת, מהפכות ומחאות מודחקות על העושק, השחיתות והעריצות, ועל אלה שאפילו הגירה אל מחוץ לארצותיהם לא פטרה אותם מביעותי "המבקרים בלילה"¹ ומסיוטי רדיפתם של שירותי הביטחון, המעצרים השרירותיים, העינויים הגופניים והנפשיים והענישה הקולקטיבית כלפי בני משפחותיהם הקרובים והרחוקים. הפחד הוא תכונה אנושית מולדת, שבזכותה האל סולח אפילו נוכח ויתור על זכות, חוסר-אונים לשנות את הפסול והמגונה ונטייה לצדם של עריצים ועושקים. למרבית המשטרים הערביים, ובעיקר במדינות המרכזיות, אין נכונות ממשית לביצוע רפורמות מעוררות אמון. הם נדמים כמשוכנעים מעל לכל ספק כי גורלן של מדינותיהם אינו נתון ביד עמיהן וכי הם יכולים בסופו של דבר לשרוד את כל המשברים, שבעיניהם אין הם משברים, אלא "קצת בעיות" שמעוררים רשעים אכולי שנאה המסורים כל-כולם להצתת סכסוכים ולעידוד הכאוס.

כל עוד הדחליל האסלאמיסטי והטרוריסטי משכנע כלפי חוץ, ההונאה כלפי פנים לגיטימית, משום שהרעיון הקולוסאלי, שעל הפצתו אמונים הצעקנים, אינו שונה מזה שחשף הסופר הפלסטיני

* תודה לאיציק שניבויים על העזרה בתרגום המאמר.

¹ הכוונה לאנשי שירותי המודיעין הפורצים לבתים באישון לילה וחוטפים חשודים המבוקשים לתשואל או מעצר.

הדגול, המנוח אמיל חביבי, ברומן "האופסימיסט" [אל-מתשאאיל] וכפי שנאמר בפתגם העממי שמשמעותו זהה, "אחוז ברע כדי שלא יבוא עליך רע יותר".² ובתרגום הדברים: השבח לאל על האבטלה, על יוקר המחייה, על השוחד, על השחיתות, על הפרוטקציה, על זיוף תוצאות הבחירות, על נצחיותם של הנשיאים, על הפיכת הרפובליקות [ג'מהוריאט] ל"רפובליקות" [ג'מלופיאט],³ על מילוי בתי הכלא והמעצר, על מתן יד חופשית למענים ולסאדיסטים, על דיכוי האופוזיציונרים וההתעללות בהם, במשפחותיהם ובכל מי שיש לו קשר עמם. כל זאת כדי שאיש לא ימהר להדיחם מכסאותיהם, חס וחלילה, ובכך יאבד הציבור את כל אותו הטוב שהוא שרוי בו.

כוח הקנייה של רובם המכריע של האזרחים במדינות כגון מצרים, מרוקו, אלג'יריה, תוניסיה, סוריה, עיראק, ירדן ואחרות, ירד לרמה חסרת-תקדים ומחירי המצרכים החיוניים, לא כל שכן המותרות, שוב אינם שונים כמעט מאלו הנוהגים במדינות המתקדמות והמפותחות ביותר. זאת בניגוד לשכר ולמשכורות אשר לא הפכו "גלובליים" כמו המחירים אלא נותרו שקועים בלוקאליזם, שלא לומר נסוגו לאחור בשל העובדה שלא עלו ובשל ירידת ערכם של המטבעות הצמודים ברובם לדולר המצוי במשבר תמידי, באישורם של הפוליטיקאים.

אנשים בעולם הערבי, איבדו את זכותם להפגין ולבטא בדרכי-שלום את זעמם ואפילו את הזכות של האיגודים המקצועיים לעשות כן. אחרי שהמשטרים והממשלות חיסלו את זכות המחאה הפוליטית שלהם בשל האיום שהיא מציבה בפני עקרונות היסוד הלאומיים ובפני שלומו וביטחונו של הציבור ובשל הסכנה כי הפונדמנטליסטים והקיצונים ינצלו זכות זו להפצת האג'נדה השטנית שלהם, הם [המשטרים] עברו לחסל את זכות המחאה של האיגודים על-ידי הפחדת מנהיגיהם או על-ידי זריעת סכסוכים ותככים ביניהם. אחר כך, הוסיפו לחסל כל זכות מחאה אחרת, ובין היתר את המחאה התקשורתית, וזאת על-ידי השתקת העיתונות בדרכים ישנות וחדשות, שהאחרונה שבהן הייתה החתימה על "הסכם השמירה על המידות הטובות ועל ערכי הדת".

הנה כי-כן, הכאב הערבי הפך לרעב שבעקבותיו מיליוני אנשים נדחקים, במראות קשים ביותר, כדי לזכות בפת לחם ובקיום מינימלי. מהו בעצם העתיד אשר מבשרים המשטרים הערביים לעמיהם, כאשר ישנם מאה מיליון אנאלפביתים, שבעים מיליון מובטלים, מאות אלפים הנוטים למות, מהגרים בסתר ומחסור בלחם, במים ובתרופות? והאם לחכמים הדגולים, בעלי ההישגים האין-סופיים והגאונות חסרת-התקדים, נותרה עדיין בשורה שתוכל לשמח את אותם מאה אחוזים מן הציבור, אשר מצביעים בעבורם במערכות הבחירות האפיות שלהם, נתונים המעוררים עליהם את קנאתם של המשטרים הדמוקרטיים הגאים ביותר?

באופן כללי, לציבור במדינות המערב ובמדינות הדמוקרטיות יש יכולת להפיל את שליטיו בדרכי-שלום בבחירות הבאות, אם הוא לא מצליח להפיל אותם באמצעות הפגנות. השליט מבין את רצון עמו לפני שהוא לובש צורה משפטית. אולם במדינות ערב, היציאה לרחוב היא קריאה לפתנה [כאוס] והסתה לאלמות במסגרת החוקים הקיימים. משרדי הפנים והביטחון מונעים את אישורן של הפגנות, אפילו של האופוזיציונרים המנומסים והמתונים ביותר, ותוצאות הבחירות ידועות לנו מראש ואף שליט ערבי – להוציא בכוית ובלבנון, ככל הידוע לי – אינו עוזב את משרתו בשל הפסד בבחירות או בשל לחץ פרלמנטרי. האם ישנה, אם כן, דרך לאזרח הערבי לומר "די!"?

² ערי: תקספ באל-סיא' חתא לא יאָתיכ אל-אָסאָא.

³ משחק מלים בערבית שהמציא הסוציולוג המצרי סעד אל-דין אבראהים ומשמעותו "רפובליקות-מלוכניות", שבהן השלטון הרפובליקני עובר בירושה מאב לבן, כבמדינה מלוכנית.

אלא שהיציאה לרחוב, לפי דעתי, היא הדרך היחידה שתגרום גם לשליטים וגם לגורמי החוץ להבין כי המשבר הגיע לשיא חומרתו, כי אין מנוס משינוי וכי השינוי בוא יבוא, משום שעוד מעט לאנשים לא יהיה מה להפסיד. בעלי ההון ובעלי האינטרסים הם, על-פי רוב, מחוסרי-מולדת, כיוון שהמולדת בעבורם גם היא נקנית בכסף, בדיוק כמו מצפונם של בעלי המעמד ואנשי השלטון.

שירה מן המזרח התיכון

אורְהָאן וְלִי קְנִיק

עפרה בנג'ו*

אורְהָאן וְלִי קְנִיק הוא ממשורריה החשובים של תורכיה המודרנית. תולדות חייו של וְלִי וההווה החברתי-פוליטי שבו צמח משתקפים היטב ביצירתו. וְלִי חי ופעל בין שתי מלחמות העולם, בתקופה סוערת ומעצבת עבור תורכיה המודרנית, שקמה על חורבותיה של האימפריה העות'מאנית. הוא נולד בשנת 1914 באיסטנבול, המטרופולין שהטביעה חותם בל-ימחה על שירתו ואשר לה הקדיש וְלִי לא מעט שירים, ובכללם השיר הידוע "אני מאזין לאיסטנבול". בגיל צעיר עבר וְלִי לבירה אנקרה, שם סיים את חוק לימודיו, אך לאחר מכן החל לחלק את זמנו בין אנקרה לאיסטנבול. הוא שירת בצבא, ומכאן האמפתיה שרחש לחייל הפשוט וכן הגישות הפציפיסטיות שהוא פיתח ואשר באו לידי ביטוי בשירו "הדגל". אף-על-פי שתורכיה נשארה ניטרלית במלחמת העולם השנייה, יש הדים למלחמה זו גם בשירו.

וְלִי, שאפשר להגדירו "מרדן מתון", לא התאים למסגרות נוקשות. הוא עבד כמתורגמן במשרד החינוך, אך התפטר בגלל האווירה ה"אנטי-דמוקרטית" ששררה בו. הוא החל ללמוד ספרות ופילוסופיה באוניברסיטה, אך גם את הלימודים נטש באמצע. עם זאת, הוא היה מחובר היטב לספרות ולשירה העולמית ובעיקר לספרות הצרפתית, שממנה תרגם לתורכית בעצימות רבה, ובכלל זה ממשלי לה-פונטיין, כתב ז'אן פול סָרְטֵר ומשוררים רבים אחרים. המשורר הצרפתי שהשפיע עליו יותר מכל היה ז'ק פֶרְנֶר.

וְלִי חי חיים סוערים ואינטנסיביים. הוא אהב את החיים, את הים ובייחוד את הנשים וכן אהב לשתות לשוכרה. הוא לא נישא מעולם, אך היו לו אהבות רבות, כפי שהוא מעיד בשיר האחרון שכתב, "מצעד האהבה". אהבתו לשתייה באה לידי ביטוי בשורה המפורסמת "הָלֵנְאִי שְׁהֵיִתִי דָג בְּבִקְבוֹק-עֶרְק". אך אותו ערק היה גם זה שהביא עליו את הקץ. בשנת 1950, לאחר שתייה מרובה באחד הלילות, נפל וְלִי לתעלה באנקרה, הובהל לאיסטנבול, אך מת כעבור יומיים.

וְלִי נודע בכך ששבר מסגרות שיריות מוכרות, התנער ממטאפורות, ובתקופה מסוימת אף מיעט בשימוש בחריזה ובמשקל והעדיף את החרוז החופשי. מטרתו, כפי שהגדירה בעצמו הייתה להביא לדמוקרטיזציה של השירה, כי "כל התפיסות שלנו", הוא אמר, "חייבות להשתנות... אנו חייבים למצוא יסודות חדשים, חומרים חדשים וצורות חדשות של ביטוי". תפיסתו הסוציאליסטיות וגישתו החדשה לשירה ולמיקומה – הן שהניעו אותו לכתוב שירים על האדם הפשוט ועבור האדם הפשוט. מכאן גם השימוש בלשון עממית לעתים ובאמירות פשוטות (אם כי לא פשטניות) המשקפות את דאגות היומיום ואת מצוקותיו של האדם התורכי הפשוט. תפיסתו המרדנית ויוצאת-הדופן, באה לידי ביטוי בשיר המזוהה איתו יותר מכל, הוא שירו של האנטי-גיבור, "סוֹלִימָן אֶפְנֵדִי".

* פרופ' עפרה בנג'ו (bengio@post.tau.ac.il) היא מרצה בכירה בחוג להיסטוריה של המזרח התיכון ואפריקה וחוקרת בכירה במרכז דיין באוניברסיטת תל אביב.

שיר זה ושירים אחרים העלו עליו את חמתו של הממסד הספרותי, שראה בהם כפירה בעיקר, ושל הבורגנות, שראתה בהם ביקורת קשה עליה-עצמה. חרף זאת, ואולי דווקא בשל כך, הוא הפך למשורר אהוד ביותר וספריו זכו למהדורות רבות, גם זמן רב אחרי מותו. המשורר, שהיה לאגדה בחייו, הטביע חותם בל-ימחה על השירה התורכית. פנייתו הבלתי-אמצעית אל "האיש מן הרחוב" וההזדהות עמו, חוש ההומור המבצבץ מכל שיריו והשילוב של חוכמה, תום ובינת-לב – כל אלה הפכו אותו למשורר תורכי ייחודי. האמת הפשוטה והעירומה שעוברת כחוט השני בכל שיריו יכולה "לדבר" גם אל הקורא העברי הודות למסר האוניברסלי שבה.

**אָנִי מֵאֲזִין לְאִיסְטַנְבּוּל
אוֹרְהָאן וְלִי קִנְיָק**

אָנִי מֵאֲזִין לְאִיסְטַנְבּוּל, עֵינֵי עֲצוּמוֹת,
הִנֵּה רוּחַ קֵלָה נוֹשֶׁבֶת,
הָעֵלִים עַל הָעֵצִים
מְרַשְׁרָשִׁים קִלְלִים
אִי-שֵׁם בְּאַפְסֵי-מְרַחֲקִים,
מְדַנְדְּנִים פְּעֻמוּנֵי-מוֹכְרֵי-הַדָּגִים וּמְדַנְדְּנִים,
אָנִי מֵאֲזִין לְאִיסְטַנְבּוּל, עֵינֵי עֲצוּמוֹת.

אָנִי מֵאֲזִין לְאִיסְטַנְבּוּל, עֵינֵי עֲצוּמוֹת,
גְּבוּהַ מַעַל גְּבוּהַ חוֹלְפוֹת צְפָרִים
גְּלִים-גְּלִים, צִיּוּצִים-צִיּוּצִים,
מִן הַמַּעֲגָן נִפְרָשׁוֹת הַרְשָׁאוֹת,
רְגְלֵי-אִשָּׁה בְּמִים נוֹגְעוֹת,
אָנִי מֵאֲזִין לְאִיסְטַנְבּוּל, עֵינֵי עֲצוּמוֹת.

אָנִי מֵאֲזִין לְאִיסְטַנְבּוּל, עֵינֵי עֲצוּמוֹת,
שׁוּק הַ"קִּפְלֵי צִ'רְשִׁי" קָרִיר, נְעִים,
בְּ"מַחְמוֹד פֶּאֶשָׁה" הַקּוֹלוֹת הוֹמִים,
אֶת הַחֲצֵרוֹת גּוֹדְשׁוֹת הַיּוֹנִים,
מִן הַמְזוֹחִים עוֹלָה הַלְמוֹת-הַפְטִישִׁים,
רִיחוֹת-הַזְּעָה הַנְּעִימִים בְּרוּחַ-הָאֵבִיב נְשָׁאִים.
אָנִי מֵאֲזִין לְאִיסְטַנְבּוּל, עֵינֵי עֲצוּמוֹת.

אָנִי מֵאֲזִין לְאִיסְטַנְבּוּל, עֵינֵי עֲצוּמוֹת,
רֵאשָׁה סַחְרָחַר מִשְׁכְּרוֹן-עוֹלְמוֹת עֵתִיקִים,
בְּאִפְלוּלִית-הַמַּעֲגָן בֵּית-חוּפִים
שְׁשֵׁרִיקוֹת-הַרוּחַ בְּתוֹכוֹ נִשְׁמָעוֹת,
אָנִי מֵאֲזִין לְאִיסְטַנְבּוּל, עֵינֵי עֲצוּמוֹת.

אָנִי מֵאֲזִין לְאִיסְטַנְבּוּל, עֵינֵי עֲצוּמוֹת,
אִשָּׁה זְפָה חוֹלְפֶת עַל הַמַּדְרָכָה,
שְׁרִיקוֹת, צְעָקוֹת, שִׁירִים, נְבוּלִים,
מִשָּׁהוּ נוֹשֵׁר מִנְדָּה,
אוּלֵי שׁוֹשׁן...
אָנִי מֵאֲזִין לְאִיסְטַנְבּוּל, עֵינֵי עֲצוּמוֹת.

אָנִי מֵאֲזִין לְאִיסְטַנְבּוּל, עֵינֵי עֲצוּמוֹת,
צְפוּר מְרַפְרֶפֶת מַעַל בְּגִדֶיךָ,
אֵינִי יוֹדֵעַ אִם מִצְחֶךָ חֵם אִם לָאוּ,
אֵינִי יוֹדֵעַ אִם שְׁפִתֶיךָ לְחוֹת אִם לָאוּ,
יָרַח לְבָן נוֹלַד מֵאַחֲרֵי עַץ-הַשְּׁקֵדָה,
אָנִי חֵשׁ בְּקֶצֶב פְּעַם-לְבָד

אָנִי מֵאֲזִין לְאִיסְטַנְבּוּל.

**סוֹלִימָן אֶפְנַדִי*
אוֹרְהָאן וְלִי קִנְיָק**

שׁוּם דְּבַר בְּעוֹלָם לֹא גָרַם לוֹ סָבֵל
כְּמוֹ שֶׁגְרָמָה לוֹ הַיְבֵלֶת בְּרִגְלָה.
אֶפְלוּ הָעֵבְדָה שְׁנוֹלַד מְכַעַר כָּל-כָּד
לֹא אִמְלָלָה אוֹתוֹ עַד כְּדֵי-כָד.
הוּא לֹא נִזְכַּר בְּאִלְלָה וּבְשָׁמוֹ
אֶלָּא כְּשֶׁהִנְעַל לְחֶצֶה עַל רְגְלוֹ.
בְּכָל זֹאת בְּאִלְלָה לֹא כָפַר.
חָבַל עַל סוֹלִימָן אֶפְנַדִי, חָבַל.

* התואר "אפנדי" בגלגולו המודרני בתורכיה קיבל משמעות של אדם פשוט העוסק בעבודות פשוטות כמו שרת, שוער וכו'. בימינו מופנה התואר "בלי" לאדם מכובד, במקום "אפנדי" במשמעותו המוקדמת.

תגובה לאהוד טולידאנו

גיל אייל*

בגיליון האחרון של רוח מזרחית פורסמה ביקורתו של פרופסור אהוד טולידאנו על ספרי הסרת הקסם מן המזרח: תולדות המזרחנות בעידן המזרחיות (הקיבוץ המאוחד, 2005).¹ בשל קוצר היריעה אין ביכולתי להגיב לכל השגותיו של פרופסור טולידאנו. ברצוני להתמקד רק בשתי נקודות עיקריות, שבהן, לטעמי, החטיאה הביקורת את המטרה.

נפתח בסוגיה המרכזית, שהיא שאלת טיבם של בני הכלאיים והיחסים בינם לבין הלאומיות ומדינת הלאום. פרופסור טולידאנו מאשים אותי שאני מתעלם מעצמתה של הלאומיות בתור כוח היסטורי. הוא סבור שמטרת הספר להציג את ההיברידיזציה כאילו הייתה חלופה ריאלית ללאומיות (39), ומכריז שמדובר ב-wishful thinking (40). המשעשע בביקורת הזאת הוא שבעצם פרופסור טולידאנו משייך לי את מסגרת החשיבה ואת השאיפות הכמוסות שלו עצמו, ואחר כך מכריז עליהן שהן חסרות תוקף. אם כן, ראוי להיאמר שאין הספר עוסק בהיברידיזציה בתור תופעה מזרחית או עוסמאנית טרום לאומית, אלא בהיברידיזציה המצויה בלב לבו של הפרויקט הלאומי, ובמיוחד זה הציוני. פרופסור טולידאנו מחזיק בסיפור טרגי ובריאני על עליית הלאומיות ומדינת הלאום כ"מכבש... רב עוצמה ויעיל להפליא" (40), המדכא כל צורה של היברידיזציה שקדמה לו. לכן פרופסור טולידאנו, ולא אני, הוא ה"מזיל דמעה" על אובדן "קסם המזרח" (40). אין זו כלל וכלל מסגרת הטיעון של ספרי. לטענתי, הלאומיות וגם מדינת הלאום אינן "אויבותיה הגדולות של... כל היברידיזציה" (40), אלא מייצרות אותה כחלק אינטגרלי מאופן תפקודן. לפיכך, הטענה שפרופסור טולידאנו מעלה כנגדי, כי יותר משהמומחים והמדינה ביקשו לטהרם, בני הכלאיים – המזרחים, המסתננים, הספרדים, "ערביי ישראל" – ביקשו לטהר את עצמם (40), אינה מעלה ואינה מורידה. הטיהור – עצמי או כפוי – אף פעם אינו סופי. ככל שהמהגרים מארצות ערב ביקשו להיחשב יהודים או ישראלים ללא מקף, כך כרטיס הכניסה שלהם, מנגנון הטיהור – הדתה, הוסיף וסימן אותם בתור "מזרחים", כלומר כבני כלאיים. עצם המאבק של הפלסטינים אזרחי ישראל להסיר את המקף ולהיות אזרחים שווים זכויות, כלומר המאבק על "מדינת כל אזרחיה", מיד מסמן אותם בתור "גיס חמישי" חתרני וכולי. הטענה העיקרית של הספר היא שהציונות הייתה תנועה שחיפשה אחר צורה של ישועה חילונית, ובתור שכזו היא לא דיכאה את ההיברידיזציה. נהפוך הוא, הציונות עצמה יצרה את בני הכלאיים, וראתה בהם אלו שיכולים להביא ישועה חילונית, כלומר את הקסם שבאמצעותו ייהפך היהודי הגלותי לציוני החדש. החשיבות של טענה זו, בין שמקבלים אותה ובין שלא, היא שהיא מאפשרת לפתוח מחדש את השאלה בעניין מקורותיה וטיבה של הבדלנות, ולא לסגור אותה שרירותית כמו שפרופסור טולידאנו עושה באמצעות מונחים, כמו "נקודת אל חזור" (40).

הסוגיה השנייה היא שאלת התפקיד וההשפעה שקושרים למזרחנות בספר. מחד גיסא, פרופסור טולידאנו סבור ש"יש משהו הזוי" (42) בחשיבות שאני נותן למאבקים הפנימיים בקרב המזרחנים. מאידך גיסא, הוא מתלונן שבעצם אין הספר עוסק במומחים האמיתיים, המזרחנים,

* פרופ' גיל אייל (ge2027@columbia.edu) הוא מרצה לסוציולוגיה באוניברסיטת קולומביה בארצות הברית ועוסק בסוציולוגיה של המומחיות.

¹ רוח מזרחית, 5, ע"מ 36-42.

ש"היו ונותרו אנשי אקדמיה בראש ובראשונה" (41). נקל לראות ששתי הקובלנות האלה משלימות זו את זו. כל אימת שהספר עוסק במאבקים שקשה להטיל ספק בחשיבותם – לדוגמא, המאבק בין אנשים, כגון פלמון ובכור שטרית, על הגישה הנכונה לטפל בפלסטינים שנתונים לשלטון ישראל – יכול פרופסור טולידאנו להתלונן שאין הם מזרחנים "באמת". ואילו כשהספר מנתח דין ודברים בין פרופסורים – לדוגמא, "פולמוס המזרחנים" לאחר מלחמת יום כיפור – יכול הוא להצטרף למתדיינים עצמם ולהסכים שהשפעתם מצומצמת ביותר. לעומת זאת, ראוי לומר שהספר אינו עושה הבחנות בין מזרחנות אמיתית ובין לא אמיתית, או בין ידע אקדמי ובין ידע "שימושי", אלא רואה באבחנות כאלו "עבודת תיחום", שמטרתה להגן על חלקת אלוהים הקטנה של הכותב. הספר עוסק בשדה הכללי של מומחיות מזרחנית בישראל, היינו בכל מי שמציג תביעה למומחיות באשר לערבים, למזרח התיכון, למדינות ערב, לפלסטינים או ליהודים הערבים, בכל מקום שיימצאו – באוניברסיטה, בצבא, במשרדי הממשלה, בעיתונות, ברחוב – ובכל דרך שבה יציגו עצמם – אקדמאים, ערביסטים, ספרדים. שדה זה, שכולל פרופסורים, קצינים, פרשנים, מדינאים ופעילים פוליטיים שנמצאים ביחסי גומלין ובתחרות זה עם זה ובהשפעה הדדית זה על זה, בוודאי ששדה זה אינו מרכיב שולי בעיצוב המציאות המדינית-פוליטית בישראל.

תפישה זו מנחה גם את האופן שניתחתי לפיו את היחסים בין המזרחנים האקדמאים ובין המודיעין. פרופסור טולידאנו מוצא חלק זה של הספר "מעליב", משום שהוא מתאר "סימביוזה...בין גורמי המחקר המודיעיניים לבין מכוני המחקר האוניברסיטאיים" (41). לא ברור לי מדוע יש בכך עלבון, שהלוא פרופסור טולידאנו בעצמו מצהיר שהוא "מכיר היטב את...עבודת המחקר המודיעיני" (36), וסימביוזה אחרי ככלות הכול אין משמעה זהות, אלא יחסי גומלין הדוקים, השפעה הדדית, ואפילו תחרות, בין שני יצורים שונים בתכלית. עוד טעות אחת, לא חשובה, אבל ראויה לתיקון: פרופסור טולידאנו אומר עלי שאני "סוציולוג, מזרחי, ישראלי-לשעבר החי בארה"ב ומלמד שם (כל זאת על פי הצהרתו שלו)" (36). איני מזרחי. הורי אבי ואמי באו מרוסיה, רומניה ופולין. מה בדיוק בספרי עוררו לחשוב כי "הצהרתי" על מזרחיותי, לטולידאנו פתרונים.

מספר הערות לתגובת גיל אייל

אהוד טולידאנו*

פרופ' אלברט חוראני המנוח, במחיצתו זכיתי לבלות שנת שבתון פורייה באוקספורד בשנת 1987, שכנע אותי פעם שלא להגיב על ביקורת ספרים שלילית שקיבל ספרי על מצרים במחצית המאה הי"ט. אם תגיב, טען בחוכמתו, רק תמשוך תשומת לב מיותרת לביקורת שאולי רק מעטים התייחסו אליה. אך עתה, משהמחבר עצמו מוצא לנכון להתנצח עימה, ישובו לעיני בה, יפנו אליה גם אלה

* פרופ' אהוד טולידאנו (toledano@post.tau.ac.il) הוא ראש ביה"ס להיסטוריה והמופקד על הקתדרה ללימודים עוסמאניים בחוג להיסטוריה של המזרח התיכון ואפריקה באוניברסיטת תל אביב.

שלא קראו אותה מלכתחילה, ורישומה רק יגבר. תגובתו של גיל אייל על דברי הביקורת שפרסמותי ב"רוח מזרחית" לפני יותר משנה מוכיחה עד כמה צדק חוראני - יותר משזו משיבה תשובה ניצחת לדבריי, הרי שהיא מגלה את חולשת טיעוניו של המחבר ומעלה מחדש שאלות קשות לגבי טיבו של הספר.

למקרא הדברים עולות שתי אפשרויות: האחת היא שכותב הביקורת ומחברן של שורות אלה מתקשה בהבנת הנקרא; האחרת היא שהמחבר לא השכיל להבהיר את כוונותיו בספר עצמו וכי הוא מבקש בתגובתו לומר דברים שהספר לא הצליח להסביר. יש בי תקווה תמימה שקוראי הביקורת לא ישקלו בכובד ראש רב מדי את החלופה הראשונה. אם כך יקרה, אנו נותרים עם ניסיונו של גיל אייל לזכות ב"מקצה שיפורים", לאחר שהספר שכתב נכשל כשלון חרוץ בהרצאת טענות בהירות. ב"מקצה" זה, אנו מקבלים לצד האמירה, שלא עלה בידי לרדת לעומקן המופלג של טענותיו, גם ניסיון לא מוצלח להעלותן שוב באדרת חדשה ודי מהווה של טענות סיבוביות: מה שאני מייחס לאייל הוא בעצם שאיפות כמוסות שלי שאני משליך עליו; ההיברידיזם אינה מהווה הנגדה למדינת הלאום, אלא שהיא הומצאה על-ידה כדי להגשים את עצמה; כאשר המזרחיים והפלסטינים מבקשים להשתלב בחברה הם למעשה רק מגדילים את הזרתם ממנה; ככל שאני עומד על הבידול הפנימי בקרב ה"מזרחנים", כך אני מדגיש בפועל את השתייכותם לקבוצה אחת; וכן הלאה, וכן הלאה. קיצורם של דברים, לא זו בלבד שהמבקר לא הבין את טענות המחבר, אלא שביקורתו רק מחזקת את הנטען בספר עצמו—מעין איפכא מסתברא שכזאת, או מה שבשפת היומיום מתקרא "הפוך על הפוך". על העלבון לאינטליגנציה שלי אני מוחל באהבה; ספק מקנן בליבי אם הקוראים המשתאים יאותו אף הם לגלות נדיבות דומה.

עם זאת, יש משהו מקומם בקו הכללי שנוקט גיל אייל, הן בספרו והן בתגובתו לביקורת. במסווה דק של פתיחות מחשבתית מקרבת, מדובר למעשה בגישה נוקשה ומדירה. כך, למשל, קובע המחבר כי דווקא גישתו היא ה"מאפשרת לפתוח מחדש את השאלה בעניין מקורותיה וטיבה של הבדלנות [למשל, א"ט], ולא לסגור אותה שרירותית כמו שפרופסור טולידאנו עושה...". אולם, כל המבנה הטיעוני מבוסס על כך שעלינו, הקוראים, לקבל את ההגדרות והנחות היסוד של המחבר-זוהי "עסקת חבילה" של take it or leave it. ולפיכך, אם אנו סבורים, כפי שאני ממשיך לטעון, כי אין נפקות ניתוחית לקטגוריה כוללנית של "מזרחנים", אלא שיש לבדל את הקבוצה למרכיביה האקדמיים, התקשורתיים, וה"מעשיים" (אנשי שטח, מודיעין, וכו'), הרי שאנו כופרים בעיקר ומודרים מהשיח. ההתעקשות על המקשה האחת היא-אחת החולשות העיקריות של "הסרת הקסם מהמזרח", אשר כפי שביקשתי להראות בביקורת, הינו חיבור הסובל מחולשות תפיסיות וניתוחיות רבות.

לבסוף, עלי בכל זאת להתנצל בפני גיל אייל על שייחסתי לו שלא בדין מוצא מזרחי, רחמנא לצלן. הסיבה העיקרית לכך הייתה הסקת מסקנה נמהרת מעדותו הנסיבתית בהקדשה שבחר לספרו: שם הוא מקדיש את החיבור להוריו ומזכיר את שם אימו, דהבא, אשר לתומי נחפזתי להסיק כי אינו שם קלאסי של אם פולנייה. מסקנתי השגויה גם מצאה לה בוודאי חיזוק בקישור הטבעי שעשיתי בין ספר זה לבין הרוח הכללית הנושבת מחיבורים דומים שנכתבו על ידי חברים ב"קשת הדמוקרטית המזרחית". אני מקווה שגיל אייל אינו רואה בטעותי זו עלבון בלתי נסלח.